

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української мови імені професора Івана Ковалика

**Вербалізація негативних і позитивних емоцій у мові
твору Оксани Забужко "Польові дослідження з
українського сексу"**

Магістерська робота
студентки II курсу
групи ФЛУ м21з
напряму «035.Філологія»
(Українська мова та література)
Пограничної Олесі Володимирівни

Науковий керівник
доц. **Марія Білоус**

Львів – 2020

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичне підґрунтя вивчення емоцій у лінгвістичному аспекті	
1.1. Комунікативна лінгвістика як провідний напрям лінгвістичних студій у сучасному мовознавстві.....	6
1.2. Класифікація емоцій у психології.....	9
1.2.1. Проблема виокремлення базових емоцій.....	15
1.2.2. Зв'язок емоцій з їх невербальним вираженням.....	21
Розділ 2. Вербальне вираження негативних і позитивних емоцій у художньому дискурсі Оксани Забужко	
2.1. Вербалізація негативних емоцій у сучасній українській мові.....	27
2.2. Вербалізація позитивних емоцій у сучасній українській мові.....	32
2.3. Вербалізація негативних емоцій у творі Оксани Забужко.....	39
2.4. Вербалізація позитивних емоцій у романі «Польові дослідження з українського сексу».....	51
2.5. Вербалізація паралінгвістичних засобів вираження негативних емоцій у романі «Польові дослідження з українського сексу».....	56
2.6. Вербалізація паралінгвістичних засобів вираження позитивних емоцій у творі Оксани Забужко.....	62
Висновки.....	66
Список використаних джерел.....	69

Вступ

Мова, будучи найважливішим засобом спілкування, не тільки виконує інформативну функцію, але й відображає емоції мовців у процесі комунікації. Емоційні переживання людини складно досліджувати. Це пов'язано із суб'єктивністю відчуттів, пізнання, висловлення та вивчення емоцій, а також із наявністю великої кількості мовних засобів для зображення психоемоційного стану людини. З огляду на це, важливим завданням є аналіз текстової репрезентації емоцій у художньому дискурсі.

В останнє десятиліття спостерігається посилена увага мовознавців до емоційного стану людини, мовна реалізація якого ще не повністю досліджена як у теорії комунікації, так і в теорії тексту. Тому активно розробляється проблематика «емоцій у мові». У «лінгвістиці емоцій» одним із пріоритетних напрямків є вивчення текстів, які передають «світ емоцій», зокрема тих засобів, за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до тих чи інших людей, явищ, фактів, передає свої почуття, емоції.

Вираження емоцій у художньому тексті досліджували такі вчені, як: Ш.Баллі, А.Вежбицька, М.Красавський, О.Леонтьєв, Н.Лук'янова, В.Маслова, П.Екман, Б.Додонов, В.Шаховський, Ю.Щербініна, І.Кость, Є.Моштанг, Н.Березовська-Самчук. Але на сьогодні проблема вербального вираження емоцій вивчена все ще недостатньо.

Актуальність теми зумовлена потребою комплексного дослідження вербального й невербального вираження емоцій. Окрім того, аналіз мовних засобів передачі емоцій персонажів виявляє і специфіку авторського бачення світу емоцій, що може бути відмінним від стандартного, а отже свідчити про особливості авторської моделі світу.

Об'єкт дослідження магістерської роботи — концепти «гнів», «відраза», «страх», «радість», «щастя» та «задоволення».

Предмет дослідження — засоби вербалізації концептів «гнів», «відраза», «страх», «радість», «щастя» та «задоволення» у творі Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Мета дослідження — охарактеризувати семантико-граматичні та структурні типи вербалізації негативних і позитивних емоцій у творі Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Реалізація поставленої мети вимагає виконання таких **завдань**:

- розкрити зміст понять «емоція», «вербальні засоби спілкування», «невербальні засоби спілкування»;
- конкретизувати позитивні та негативні емоції та охарактеризувати основні форми їх вияву;
- простежити закономірності взаємодії вербальних та невербальних засобів актуалізації емоцій;
- виокремити лексичні одиниці на позначення емоцій гніву, страху, відрази, радості, щастя, задоволення;
- описати різноманітні види невербального вираження емоцій;
- висвітлити особливості вираження емоцій у творі Оксани Забужко.

У науковій роботі використано такі **методи дослідження**: *описовий*, який полягає в точному й повному описі мовних одиниць, використаних для номінації негативних і позитивних емоцій; *аналіз словникових дефініцій*, що забезпечив можливість виявлення закріплених у словниковому складі сучасної української мови лексичних засобів на позначення емоцій; *контекстуальний аналіз* для дослідження мовних та позамовних чинників, що впливають на вибір засобів позначення й вираження емоцій; *статистичний* для опису кількісних характеристик вербальних засобів вираження емоцій.

Матеріалом дослідження слугував роман Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» (Забужко О.С. Польові дослідження з українського сексу. — К.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. — 240 с.).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше встановлено репертуар вербальних та невербальних засобів на позначення емоцій гніву,

страху, відрази, радості, щастя, задоволення в художньому дискурсі Оксани Забужко.

Практичне значення отриманих результатів і висновків полягає в тому, що вони можуть бути використані у спецкурсах з лінгвістики емоцій, теорії невербальної комунікації.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (54). Основний обсяг магістерської роботи викладено на 67 сторінках.

Розділ 1

Теоретичне підґрунтя вивчення емоцій у лінгвістичному аспекті

1.1. Комунікативна лінгвістика як провідний напрям лінгвістичних студій у сучасному мовознавстві

Спілкування або комунікація — це обмін значеннями або інформацією між індивідами, засобами спільної системи символів або певного коду. Основним засобом комунікації є мова, яка забезпечує обмін інформацією між індивідами, індивідом та суспільством, групами індивідів, навіть автокомунікацію — комунікацію людини із собою. І не дивно, що люди ще в давні часи зацікавились мовою і створили про неї науку — мовознавство, науку про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників¹.

Окремим спеціальним й актуальним напрямом мовознавства є комунікативна лінгвістика.

Комунікативна лінгвістика — розділ і водночас новий напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей із використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складників комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.)².

Як наука комунікативна лінгвістика почала активно формуватися в другій половині ХХ ст. і вже чітко окреслила свій предмет дослідження, зв'язки з іншими науками, сформувала власні методи аналізу³.

Головними завданнями комунікативної лінгвістики є: 1) вивчення природи, типів і форм мовної комунікації; 2) виокремлення й опис мінімальних одиниць мовленнєвого спілкування (мовленнєвих актів, комунікативних актів, мовленнєвих подій, інтеракцій тощо), визначення їхньої ролі й ваги в комунікативному процесі; 3) характеристика типів комунікативної взаємодії і засобів комунікативного впливу; 4) обґрунтування зразків мовленнєвого

¹ Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене: — К.: Видавничим центром «Академія», 2006. — С.22.

² Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — С.7—8.

³ Там само. — С.9

спілкування: мовленнєвих жанрів і типів дискурсу; 5) аналіз тексту як знакової форми мовленнєвого спілкування й обґрунтування законів організації мовного коду в комунікації; 6) дослідження паравербальних і невербальних засобів мовної комунікації, їхніх функцій у комунікативній ситуації; 7) характеристика сфер мовної комунікації, їхньої взаємодії зі стилями спілкування; 8) вивчення психолінгвістичного аспекту породження, сприйняття й розуміння повідомлення й аналіз комунікативної компетенції у філогенезі й онтогенезі, її зв'язків із мовною компетенцією; 9) опис організації комунікативної ситуації, її складників і їхніх типів; 10) пошук оптимальних моделей комунікативної ситуації; 11) упорядкування методів аналізу мовної комунікації; 12) розробка рекомендацій щодо успішності, ефективності проведення комунікації, щодо її планування й контролю; 13) дослідження особливостей міжкультурної комунікації, її головних аспектів і понять; 14) розроблення методик формування міжкультурної комунікативної компетенції тощо⁴.

Отже, комунікативна лінгвістика — розділ сучасної гуманітарної сфери знань, який органічно синтезує лінгвістичні, психологічні, філософські, логічні та інші підходи до живої людської мови у спілкуванні.

Спираючись на основні категорії лінгвістики і теорії мовленнєвої діяльності, комунікативна лінгвістика оперує власним категоріальним апаратом. Його ядро — базові поняття: комунікація, спілкування, комунікативний акт, інформація, комунікативний смисл, комунікативна діяльність, мовний код, вербальні й невербальні засоби спілкування, інтеракція, трансакція, комунікативний крок у діалозі та ін.⁵

Комунікативна лінгвістика — галузь знань, що динамічно розвивається. Вона тісно пов'язана з філософією (передусім теорією пізнання й аналітичною філософією, а останнім часом — з комунікативною філософією), логікою, семіотикою, соціологією, комунікативістикою (загальною теорією комунікативних систем), інформатикою, кібернетикою, психологією, культурологією,

⁴ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава: Видавництво ТОВ «Довкілля-К», 2008. — С.550.

⁵ Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — С.9.

етнологією і етнографією, риторикою, когнітологією, теорією штучного інтелекту. Як складова лінгвістики, вона постійно взаємодіє з усіма розділами традиційного мовознавства (фонетикою, граматиною, лексикологією, стилістикою), а також з новітніми напрямками лінгвістичних досліджень, зокрема теорією мовленнєвої діяльності, психолінгвістикою, етнолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою, лінгвокогнітологією, функціональною лінгвістикою, структурною та прикладною лінгвістикою, інженерною лінгвістикою та ін. Найтіснішими є зв'язки комунікативної лінгвістики з теорією інформації, комунікативістикою, функціональною лінгвістикою, психолінгвістикою, теорією мовленнєвої діяльності та соціолінгвістикою⁶.

Предметом комунікативної лінгвістики є вивчення мови в реальних процесах спілкування (комунікації)⁷.

Комунікативна лінгвістика, динамічно розвиваючись, постійно поглиблює і розширює свій предмет досліджень і тим самим виконує різноманітні теоретичні й прикладні завдання⁸.

Головним поняттям комунікативної лінгвістики є комунікація (від лат. *communicatio* — роблю спільним, спілкуюсь) як цілеспрямований процес інформаційного обміну між двома й більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи⁹.

Її головними ознаками дослідники вважають цілеспрямованість, конвенційність, наявність коду повідомлення, спільного фонду знань тощо. У суспільстві комунікація виконує інтегративну роль: вона опосередковує всі види соціальної діяльності, сприяє соціалізації особистостей, кумулює суспільний досвід і транслює його від покоління до покоління, зберігає культуру, служить чинником цивілізаційної, етнічної та групової ідентифікації.

⁶ Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — С.9-10.

⁷ Там само. — С.16.

⁸ Там само. — С.15-18.

⁹ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава: Видавництво ТОВ «Довкілля-К», 2008. — С.552.

Типами комунікації є невербальна й вербальна (мовна). Е. Гроссе в дефініції комунікації врахував це розмежування, вказавши, що «комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), що служить меті передачі інформації незалежно від способу та намірів»¹⁰. Головним поняттям комунікативної лінгвістики є вербальна комунікація — цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою знаків природної мови¹¹. Інформаційний обмін передбачає передачу різних змістів: денотативного, конотативного, прагматичного, естетичного і т. ін. — і спонукає до певної дії у відповідь.

Невербальна комунікація є цілеспрямованим процесом інформаційного обміну, знаковими системами якого можуть бути біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин, що визначають сумісну адаптацію до навколишнього середовища; парамови жестів і міміки, математична й комп'ютерна символіка, мистецтво, гра, телепатичний зв'язок і т. ін. Урешті-решт, взаємодію людини з довкіллям за допомогою органів чуття без участі мови, що зумовлює отримання інформації, можна також кваліфікувати як невербальну комунікацію¹².

Отже, міждисциплінарні зв'язки комунікативної лінгвістики, її методи і методики, а також постійне зростання значення теорії комунікації загалом свідчать про значне посилення її ролі в дослідженні проблем функціонування суспільства. Дискусійною проблемою є виявлення невербальних складників у вербальній комунікації.

1.2. Класифікація емоцій у психології

Емоції — як і все, так чи інакше пов'язане з людиною, її природою, поведінкою, уявленнями тощо — уже давно цікавлять філософів, антропологів, психологів, лінгвістів, соціологів, психіатрів, культурологів, істориків — усіх тих,

¹⁰ Гроссе Э. Происхождение искусства / Гроссе Э. — М. : Книжный дом «Либроком», 2011. — С.11.

¹¹ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля, 2006. — С.58.

¹² Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава: Видавництво ТОВ «Довкілля-К», 2008. — С.552-553.

у чію сферу науково-практичних інтересів вони частково або повністю потрапляють.

Самі емоції — явище соціального та психологічного порядку, що займає важливе місце і в житті людини, і в його мові. Тривалий час українські та закордонні науковці застосовують різні підходи до розгляду й аналізу цього психічного феномену. До таких підходів належать: філологічний, соціологічний, культурологічний, психологічний та ін. Про актуальність цієї проблеми свідчить виділення лінгвістики емоцій в окремий напрямок сучасного мовознавства¹³.

Лінгвістика емоцій як наука сформувалась у ХХ ст. на основі психології та традиційного мовознавства. Проте до середини 70-х років проблема вираження емоцій не була основною в лінгвістиці, а роботи на цю тематику з'являлися досить рідко й, узагалі, не викликали великого зацікавлення. На сучасному етапі розвитку лінгвістики емоцій є низка проблем, які визначають декілька головних напрямів досліджень, зокрема і комунікація емоцій, категоризація емоцій та емотивний семантичний простір мови¹⁴.

Терміни, що позначають психічні явища, зазвичай називані емоціями та почуттями, на жаль, не мають конкретного значення, і серед психологів досі тривають дискусії на тему «що означає що»¹⁵.

Швейцарський психолог Е. Клапаред ще в 1928 р. писав: «Психологія афективних процесів — найзаплутаніша частина психології. Саме тут між окремими психологами існують найбільші розбіжності. Вони не знаходять згоди ні у фактах, ні в словах. Деякі називають почуттями те, що інші називають емоціями. Деякі вважають почуття простими, кінцевими, нерозкладними явищами, завжди схожими на самих себе і такими, що змінюються тільки кількісно. Інші ж, навпаки, думають, що діапазон почуттів містить нескінченність нюансів і що почуття завжди являє собою частину складнішої цілісності. Простим

¹³ Шаховский В.И. О роли эмоций в речи // Вопросы психологи. — 1991. — № 6. — С. 10—15.

¹⁴ Концептуальное пространство языка: сборник научных трудов / Н.Л.Потанина, А.Л.Шарандин, Л.В.Бабина и др.; Под ред. Е.С.Кубряковой. — Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2005. — 492 с.

¹⁵ Додонов Б.И. Эмоция как ценность. — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1978. — С. 23

перелічуванням фундаментальних розбіжностей можна було б заповнити цілі сторінки»¹⁶.

У «Словнику української мови» термін «емоція» визначається так — *суб'єктивний стан людини та тварин у формі безпосередніх переживань. Переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого і навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини*¹⁷.

Психологи називають такі особливості емоцій:

- полярність (вираженість позитивного або негативного відтінку переживання: радість — горе тощо)
- рівень активності (емоції можуть бути стенічними — такими, які посилюють активність, спонукають до діяльності та астеничні — ті, які пригнічують людину, зменшують її активність, демобілізують)
- інтенсивність (сила прояву емоцій)
- тривалість (часові характеристики переживань, які можуть бути як тривалими, так і короткочасними)¹⁸.

Спроби дати універсальну класифікацію емоцій робили багато вчених, і кожен з них називав для цього свої підстави. Проте в основі кожної з класифікацій лежить сфера явищ, що визначають виникнення цих емоцій.

Передусім емоції поділяють на прості і складні. Прості зумовлені безпосередньою дією подразників, пов'язаних із задоволенням первинних потреб. За С.Л. Рубінштейном, це рівень афективної чутливості — задоволення-незадоволення на основі органічних потреб. Звичайно такі емоції створюють емоційний тон відчуттів. Складні емоції пов'язані з усвідомленням життєвого значення об'єктів, це — рівень предметних почуттів, вираження в усвідомлених переживаннях ставлення особистості до світу¹⁹.

¹⁶ Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э.Изард. — СПб.: Питер, 2000. — С.93

¹⁷ Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — С. 477.

¹⁸ Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. — К.: «Центр учбової літератури», 2007. — 968 с.

¹⁹ Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн; отв. ред. Е.В.Шорохова. — М.: Педагогика, 1973. — 423 с.

За критерієм модальності переживання, емоції поділяють на позитивні й негативні. Як уже було сказано, емоція є безпосереднім переживанням ставлення людини до предметів і явищ дійсності. Це ставлення може бути позитивним, негативним і нейтральним. Якщо певні предмети, явища відповідають нашим потребам, вони викликають у нас позитивне ставлення, і, відповідно, позитивні емоції, якщо ні — викликають негативне ставлення і відповідні переживання. Позитивне ставлення людини до чогось виражається в таких емоціях, як задоволення, радість і т.п., негативне ставлення — в емоціях невдоволення, смутку, огиди, гніву і т.п.²⁰.

За характером впливу на організм, розрізняють стенічні й астенічні емоції. Емоції та почуття можуть мотивувати особу, яка їх переживає, до виконання (стенічні) або припинення (астенічні) певних дій.

Стенічні емоції (від гр. «стенос» — сила) підвищують активність, енергію та життєдіяльність, викликають піднесення, збудження, бадьорість. Це радість, «спортивна злість», ненависть і т.ін. Стенічні почуття мобілізують людину до виконання вчинків, немовби додають їй сил. Так, людина в пориві гніву може виконати таку важку фізичну працю, на яку не спромоглася б у нормальному стані. Радість від досягнутого успіху стимулюватиме до виконання ще складніших завдань²¹.

Астенічні емоції (від гр. «астенос» — слабкість, безсилля) зменшують активність, енергію людини, пригнічують життєдіяльність. Це смуток, туга, пригніченість. За появи астенічних почуттів особа впадає у відчай, пасує перед обставинами.

Емоції можуть набирати стенічної чи астенічної форми залежно від індивідуальних особливостей людини, зокрема типу нервової системи. Наприклад, в однієї людини горе може викликати безпомічний пригнічений стан, в іншій — бурхливу реакцію²².

²⁰ Кириленко Т.С. Психологія: Емоційна сфера особистості. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: «Либідь», 2007. — С.121.

²¹ Там само. — С.122.

²² Там само. — С.123.

За характером впливу на діяльність, емоції поділяють на ті, що організують, і ті, що деорганізують. Це пов'язано з регуляцією психічної діяльності й поведінки людини, спрямованих на задоволення актуальних потреб²³.

Одну з найповніших класифікацій емоцій за їх змістовими характеристиками запропонував Б.І.Додонов²⁴:

- **Альтруїстичні емоції.** Ці переживання виникають на основі потреби в сприянні, допомозі, заступництві за інших людей, у бажанні давати людям радість і щастя. Альтруїстичні емоції виявляються в переживанні — почуття занепокоєння за долю кого-небудь, у співпереживанні радості та успіхів іншого, у почуттях ніжності, розчулення, відданості, участі, жалощів.

- **Комунікативні емоції.** Виникають на основі потреби в спілкуванні. На думку Додонова, не кожна емоція, що виникає під час спілкування, є комунікативною. Комунікативними є лише ті з них, що виникають як реакція на задоволення або незадоволення прагнення до емоційної близькості (мати співчутливого друга, співрозмовника тощо), бажання спілкуватися, ділитися думками й переживаннями, розуміти один одного. До них автор зараховує почуття симпатії, почуття поваги до когось, почуття вдячності, почуття обожнювання кого-небудь, бажання заслужити схвалення від близьких і шановних людей.

- **Глоричні емоції** (від лат. gloria — слава). Вони пов'язані з потребою в самоствердженні, славі, у прагненні завоювати визнання, пошану і виникають при реальному або уявлюваному «пожинанні лаврів», коли людина стає предметом загальної уваги й захоплення. У протилежному разі в неї виникають негативні емоції, які виявляються в почутті враженого самолюбства й бажанні взяти реванш, у почутті гордості, переваги.

- **Праксичні емоції** (або праксичні почуття, за П.М. Якобсоном). Це емоції, які виникають у зв'язку з діяльністю, її успішністю чи неуспішністю,

²³ Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. — К.: «Центр учбової літератури», 2007. — С.446.

²⁴ Додонов Б.И. Эмоция как ценность. — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1978. — 272 с.

бажанням домогтися успіху в роботі, наявністю труднощів. Б.І.Додонов пов'язує їхню появу з рефлексом мети (за І.П. Павловим). Виражаються ці емоції у почуттях захопленості роботою, задоволенні результатами своєї праці, приємній втомі, переконанні, що день пройшов даремно.

- **Пугнічні емоції** (від лат. *pugna* — боротьба). Вони пов'язані з потребою подолати небезпеку, на основі якої виникає інтерес до боротьби. Це прагнення гострих відчуттів, захоплення небезпекою, ризиком, почуття спортивного азарту, «спортивна злість», гранична мобілізація власних можливостей²⁵.

- **Романтичні емоції**. Це емоції, пов'язані з прагненням до всього незвичайного, таємничого, незвіданого. Виявляються в очікуванні «світлого чуда», у привабливому почутті даліни, особливої значущості того, що відбувається, або в зловісно-таємничому почутті.

- **Гностичні емоції** (від гр. «*gnosis*» — знання). Це те, що звичайно називають інтелектуальними почуттями. Вони пов'язані не просто з потребою одержати будь-яку нову, а з потребою когнітивної гармонії, як пише Б.І.Додонов. Суть цієї гармонії в тому, щоб у новому, невідомому відшукати знайоме, звичне, зрозуміле, проникнути в сутність явища, зводячи, таким чином, всю наявну інформацію до «спільного знаменника». Типова ситуація, яка збуджує ці емоції, — це проблемна ситуація. Вони виявляються у здивуванні, почутті зрозумілості чи невиразності, у прагненні перебороти суперечності у власних міркуваннях, звести все в систему, у почутті здогадування, близькості розв'язку, у радості відкриття істини.

- **Естетичні емоції**. Щодо цих емоцій є два основні погляди. Перший: естетичних емоцій у чистому вигляді нема. Є переживання, у яких переплітаються різні емоції. Другий: естетична емоція є не що інше як почуття краси. За Б.І.Додоновим, не кожне сприйняття твору мистецтва зумовлює естетичні емоції. Виявляються вони в насолоді красою, у почутті витонченого, граціозного, піднесеного або величного, хвилюючого драматизму («солодкий біль»).

²⁵ Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2001. — С.135.

Різновидом естетичних почуттів є ліричні почуття світлого смутку й замисленості, зворушеності, гіркувато-приємним почуттям самотності, насолодою спогадів про минуле²⁶.

- **Гедоністичні емоції.** Це емоції, які пов'язані із задоволенням потреби в тілесному й духовному комфорті. Виражаються вони в насолоді приємними фізичними відчуттями від смачної їжі, тепла, сонця тощо, у почутті безтурботності, «солодкої лінії», у легкій ейфорії, у хтивості.

- **Акзизитивні емоції** (від франц. acquisition — придбання). Ці емоції спричиняють інтерес до заощадження, колекціонування, придбання речей. Виявляються в радості з нагоди придбання нової речі, від збільшення своєї колекції, у приємному почутті при огляді власних накопичень тощо²⁷.

У структурі особистості ступінь представленості окремих видів емоцій може бути неоднаковим; крім того, будь-яка з названих емоцій може мати багато додаткових відтінків, форм вияву, може бути індивідуальною.

Отже, емоції та викликані ними стани для людини є дуже важливими, і це не піддається ніякому сумніву. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень у цих ділянках, усе ще залишається нерозв'язаною ціла низка проблем. Зокрема, немає єдності дослідників у тому, як визначати сам термін «емоція». Крім того, дотепер ще немає загальновизнаної класифікації емоцій та емоційних станів, а наявні численні описи та класифікації так званої емоційної лексики навряд чи можна назвати вичерпними.

1.2.1. Проблема виокремлення базових емоцій

На сьогодні відсутня загальноприйнята класифікація емоцій. Одні вчені визнають існування базових емоцій, інші заперечують, вважаючи за краще бачити в емоціях лише перцептивно-когнітивну функцію. Ті психологи, які не виділяють базові емоції, здебільшого вважають, що людина конструє емоції зі свого життєвого досвіду, що вони є продуктом культури, соціалізації і навчання. На

²⁶ Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2001. — С.136.

²⁷ Кириленко Т.С. Психологія: Емоційна сфера особистості. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: «Либідь», 2007. — С.122-124

їхню думку, людина «конструює» емоції в необхідній кількості в залежності від потреб ситуації і власних здібностей.

Спроби визначити набір «фундаментальних» або «базових» емоцій мають на Заході давню традицію. Цим займалися багато психологів. У всіх випадках пропонувалося і різну кількість емоцій, і найрізноманітніші критерії їх класифікації.

Автори класифікацій: М.Арнольд, П.Екман, Дж.Грей, К.Ізард, У.Джеймс, У.Макдауелл, О.Морер, П.Джонсон-Лерд, Р.Плутчик, С.Томкінс, Б.Уэйнер²⁸.

За Робертом Плутчиком, емоції можна вважати первинними, якщо:

- вони релевантні базовим біологічним адаптивним процесам;
- присутні в тій чи іншій формі на всіх еволюційних рівнях;
- не залежать від конкретних нейрофізіологічних структур або частин тіла;
- не залежать від інтроспекції (хоча вона і може використовуватися);
- можуть бути визначені первинно в поведінкових («стимульно-реактивних») термінах²⁹.

Цим критеріям відповідають емоції інтересу, радості, подиву, печалі, гніву, відрази, презирства і страху. Якщо інтерпретувати як мімічні прояви руху очей і голови, то до цього списку можна додати і емоцію сорому. А якщо в ролі експресивного компонента розглядати також і пантомімічні прояви, то до фундаментальних емоцій можна віднести і таку емоцію, як збентеження (сором'язливість).

Що стосується емоції провини, то її зазвичай відносять до базових емоцій, хоча вона і не має чіткого мімічного або пантомімічного вираження. Питання про

²⁸ Психологіс. Енциклопедія практичної психології. Базові емоції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://psychologis.com.ua/bazovye_emocii.htm

²⁹ Кириленко Т.С. Психологія: Емоційна сфера особистості. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: «Либідь», 2007. — С.49

розмежування емоцій сорому, сором'язливості і провини й можливості їх віднесення до фундаментальних емоцій становить особливу проблему³⁰.

Дослідники виділяють і низку інших характеристик, які необхідно враховувати при вирішенні питання про універсальність тієї чи іншої емоції. Ці характеристики доповнюють названі критерії, але в жодному разі не замінюють і не скасовують їх³¹.

Зокрема, деякі дослідники вказують на те, що способи емоційного вираження свідчать про фундаментальності емоції тільки тоді, якщо простежується інша природа їх походження. Або, інакше кажучи, при уважному спостереженні можна побачити схожість в експресивній міміці людини та інших приматів³².

Є думка, що на користь фундаментальності емоції свідчать такі форми емоційного вираження, які включають виразні зміни тону голосу (частоти коливання голосових зв'язок) або інші індивідуальні акустичні характеристики. Деякі психологи вважають, що кожна емоція має специфічне звукове вираження³³.

Мімічно базова емоція виявляє себе протягом обмеженого інтервалу часу. У дорослих цей інтервал в середньому становить до 4 секунд. Мімічні вирази, що тривають менше третини секунди або більше 10 секунд, досить рідкісні, і вихід за межі цього тимчасового діапазону найчастіше свідчить про те, що людина «вдає» емоцію.

Часовий аспект емоційних проявів має свої характеристики. Будь-яка мімічна реакція має латентний період (інтервал часу від моменту стимуляції до початку видимих проявів реакції), період розгортання (від кінця латентного періоду до досягнення максимального рівня прояви), період кульмінації (під час якого емоційний прояв підтримується на максимальному рівні) і період спаду (від кульмінації до повного згасання). Дані численних досліджень вказують на те, що, оцінивши одну або кілька тимчасових характеристик, можна відрізнити щирі емоції від фальшивої, награної емоції, оскільки ці характеристики варіюються в

³⁰ Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э.Изард. — СПб.: Питер, 2000. — С.44

³¹ Екман П. Психология Эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. — Питер, 2010. — С.217.

³² Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. — СПб.: Питер, 2001. — С.41

³³ Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції (частина II). – Тернопіль: вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. – С.29.

залежності від ряду умов, таких як сила стимулу, його стресове значення для індивіда, актуальність тих чи інших драйвів (голод, втому і т.п.) і біологічна схильність. Слід враховувати індивідуальні відмінності в рівні емоційних порогів, а також мати на увазі, що голод або втома змінюють індивідуальний поріг тієї чи іншої емоції. Так, наприклад, для голодної людини розлютитись легше, ніж для ситої³⁴.

Емоційні прояви мають і деякі інші характеристики, які, однак, не мають визначального значення для віднесення емоції в розряд базових. До розряду таких характеристик відноситься інтенсивність. Ґрунтуючись на інтенсивності емоційного прояву, можна судити про інтенсивність переживання. Іншою характеристикою емоційних проявів є можливість їх контролювати. У процесі соціалізації, людина навчається стримувати, придушувати деякі форми емоційного реагування. Зрозуміло, за певних умов, наприклад в разі раптової загрози, великої небезпеки, буває вкрай важко стримати або придушити відповідну емоційну реакцію. Втім, незалежно від обставин, є такі емоційні прояви, які майже не піддаються контролю³⁵.

Розподіл емоцій на первинні (базові) і вторинні характерний для прибічників дискретної моделі емоційної сфери людини. Серед дослідників нема однозначного погляду на кількість базових емоцій. Виділяють від двох до десяти базових емоцій.

Так, П.Екман, вивчаючи експресію обличчя, виокремив шість базових емоцій:

- **Гнів.** Є негативним емоційним станом, зумовленим появою серйозної перешкоди на шляху до задоволення важливої потреби, реалізується у формі афекту. Він має стенічний характер, тобто викликає короточасне піднесення життєвих сил. Гнів завжди спрямований на причини, які створюють перешкоду при досягненні мети.

³⁴ Екман П. Психология Эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. — Питер, 2010. — С.101.

³⁵ Там само. — С.103.

- **Страх.** Цей негативний емоційний стан, виникає у людини при появі уявної або реальної загрози для її життя чи життєвого благополуччя. Залежно від ситуації, ступеня усвідомлення її небезпечності та від індивідуальних особливостей людини він може набувати різної інтенсивності — від легкого побоювання, до жаху, що паралізує.
- **Відраза** — негативне переживання, яке забезпечує мотивацію для реакції зближення — відсторонення, оскільки вона відіграє фундаментальну роль у виживанні організму. На ранніх етапах еволюції ця реакція проявлялась у межах поведінки, що була пов'язана із харчуванням і продовженням роду. Таким чином через емоцію відрази виявлялися примітивні механізми уникнення потенційно небезпечних факторів. На сьогодні, під відразою розуміють переживання, які викликаються певними обставинами, діями, предметами, людьми, смаками, запахами, взаємодія з якими викликає різке протиріччя з ідеологічними, моральними або естетичними принципами і настановами суб'єкта.
- **Здивування.** Це короткочасна емоційна реакція на раптові події, яка не має чітко вираженого позитивного чи негативного забарвлення. У момент виникнення воно гальмує всі попередні емоції і спрямовує увагу на подію, яка його спричинила.
- **Печаль** — негативне переживання, причинами виникнення якого є різноманітні проблемні ситуації, такі як: незадоволення первинних потреб, інші емоції, уявлення, розчарування, спогади, втрати (смерть, розлука, втрата дружби або кохання, перспективи, місця роботи тощо).
- **Радість.** Виявляється вона як позитивний емоційний стан, пов'язаний із можливістю задовольнити актуальну потребу, ймовірність чого, до певного моменту була невелика чи невизначена. Радість підвищує життєвий тонус людини, породжує відчуття бадьорості, впевненості в собі та особистої

значущості, здатність до подолання життєвих перешкод. Супроводжується вона короткочасним відчуттям повного задоволення³⁶.

До основних емоцій, за американським психологом Керролом Ізардом , відносять: інтерес, радість, подив, сором, провина, страх, горе, гнів, відраза, презирство³⁷.

Р. Плутчик вирізнив вісім базових емоцій: прийняття, страх, радість, гнів, горе, подив, інтерес, відраза³⁸.

В.О. Леонт'єв також виділяє вісім базових емоцій: горе, страх, гнів, радість, задоволення, інтерес, надія, зневага³⁹.

А от, вчені з університету Глазго повністю спростували стандартну теорію про шість базових емоцій. Дослідники стверджують, що насправді емоцій всього лише чотири⁴⁰.

Учені розробили спеціальну програму для відстеження зміни виразу обличчя людини. Результати показали, що страх має багато схожих рис з подивом (так само широко розкриті очі), а гнів нагадує відразу (природа емоцій — небезпека). А ось сигнали радості і смутку не мали нічого спільного, адже вся справа в міміці, яка формувалася дуже тривалий період часу. Психологи фіксували зміни міміки людей на камеру, а потім вибудовували тривимірну модель, спираючись на активізацію певної групи м'язів. Моделі були показані добровольцям, і люди насилу могли розрізнити гнів і огиду, страх і подив. Можливо, це відбувається, тому що відраза і подив мають соціальну природу, а всі інші емоції закладені природою виключно на біологічному рівні⁴¹.

Спектр людських переживань, безперечно, є значно різноманітнішим. Крім того, кожне з них може мати різні ступені вираження, наприклад спокійне

³⁶ Екман П. Психологія Емоцій. Я знаю, що ты чувствуешь. — Питер, 2010.

³⁷ Ізард К.Э. Психологія емоцій / Кэррол Э.Изард. — Спб.: Питер, 2000.

³⁸ Кириленко Т.С. Психологія: Емоційна сфера особистості. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: «Либідь», 2007. — С.49-51.

³⁹ Леонт'єв В. О. Из кн.: Классификация эмоций [Электронный ресурс] / Леонт'єв В.О. — Одесса, 2002. — Режим доступу: <http://marks.on.ufanet.ru/PSY/EMOTIONS.HTM>

⁴⁰ Пізнавальний інтернет-журнал «Сікавости». Список базових емоцій скоротили до 4 найменувань [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cikavosti.com/cpisok-bazovih-emotsiy-skorotili-do-4-naymenuvan/>

⁴¹ Там само.

задоволення, бурхлива радість, захоплення, екстаз і т. д. Поєднуючись між собою, деякі емоції викликають складні переживання, що робить емоційне життя людини дуже насиченим.

Отже, можна сказати, що проблема виокремлення базових емоцій до сьогодні не розв'язана й перебуває на стадії дослідження. На нашу думку, така складність диференціації полягає в тому, що кожна емоція має унікальні мотиваційні та специфічні форми переживання, емоції по-різному впливають на поведінку людини, а ще вони динамічно й водночас більш-менш стійко пов'язуються між собою, утворюючи так звані емоційні комплекси, розділити які буває досить складно.

1.2.2. Зв'язок емоцій з їх невербальним вираженням

Мова як основа людського спілкування не тільки забезпечує обмін інформацією, але й відображає емоційний стан мовців в акті комунікації. Емоції супроводжують людину протягом усього її життя та становлять мотиваційну й пізнавальну сфери людської діяльності.

Питання співвідношення мови та емоцій є актуальними у лінгвістиці, адже поряд із мовленнєвими засобами на процес спілкування впливають жести співрозмовників, інтонація, паузи, рухи тіла тощо. Невербальна комунікація доповнює, підсилює мовленнєве висловлювання, допомагає розкрити змістовний бік інформації.

Проблеми використання невербальних засобів досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. Водночас більшість їхніх праць стосується вивчення невербальних засобів у цілому, або в контексті певних аспектів лінгвістики, зокрема в межах лексичної семантики, стилістики, експресивного синтаксису та лінгвістики тексту. Якщо раніше в теоретичному та практичному аспектах невербальній комунікації відводилась допоміжна, другорядна роль порівняно з вербальною, то останніми роками інтерес до вивчення саме цього виду спілкування дедалі зростає. Особливостям використання невербальних

засобів присвячені праці Шаховського В.І.⁴², Мороховського А.Н.⁴³, Арнольд І.В.⁴⁴, Колшанського Г.В.⁴⁵, Верещагіна Є.М.⁴⁶ та ін. ці вчені працювали в галузі паралінгвістики як мовознавчої дисципліни, що розглядає сферу немовної комунікації в цілому.

Г.Є.Крейдлін зазначає, що наука, яка вивчає невербальні засоби комунікації, називається невербальною семіотикою. До неї входять: 1) паралінгвістика (наука про додаткові до мовлення звукові коди, які включені у процес мовленнєвої комунікації і які можуть передавати у цьому процесі відповідну інформацію); 2) кінесика (наука про жести та жестові дії); 3) окулесика (наука про мову очей та візуальні дії людей у процесі комунікації); 4) гаптіка (наука про мову торкань та тактильної комунікації); 5) проксемика (наука про простір комунікації, його структуру та функції)⁴⁷.

Л.Л.Славова до невербальних складників комунікативного процесу відносить кінетику (жести, міміка, поза), проксемику (відстань між комунікантами), фонацію (сила голосу, тембр, дикція)⁴⁸.

У сучасній соціальній психології до невербальної системи належать: 1) оптико-кінетична система (міміка, жести, пантоміміка); 2) пара- і екстралінгвістика, де паралінгвістика — це система вокалізації (якість голосу, діапазон, тональність), а екстралінгвістика — включення у мовлення пауз та інших вкраплень (плач, сміх, кашель, темп мовлення тощо); 3) проксемика (організація простору та часу комунікативного процесу); 4) візуальний контакт⁴⁹.

Ф.С.Бацевич пропонує до невербальних компонентів мови відносити: акустичну, оптичну, тактильно-кінестезичну (пов'язану з тілесними відчуттями),

⁴² Шаховский В.И. О роли эмоций в речи // Вопросы психологии. — 1991. №6. — С.111.

⁴³ Мороховский А.Н. Воробьева О.П. Лихошерст Н.И. Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. — К.: Вища школа, 1984. — 248 с.

⁴⁴ Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. — Ленинград: Просвещение, 1973. — 303 с.

⁴⁵ Колшанский Г.П. Паралінгвістика. — М.: Наука, 1974. — 80 с.

⁴⁶ Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами // Вопросы языкознания. — №1 — 1981.

⁴⁷ Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: Автореф. дис. докт. філол. наук (10.12.19) / Российский гос. гуманитарный ун-т. — М., 2000. — С. 12.

⁴⁸ Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. — Житомир: ЖДУ, 2005. — С. 77-80.

⁴⁹ Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: Аспект Пресс, 2004. — С. 95-99.

ольфакторну (пов'язану із запахами) і темпоральну (пов'язану із часом) інформації у спілкуванні⁵⁰.

Науковці розрізняють вродженні та набуті емоції, та, відповідно, вродженні та набуті невербальні засоби комунікації, що передають ці емоції. Адже від самого народження людина реагує на навколишній світ за допомогою певних рухів, зокрема і міміки та жестів, у такий спосіб демонструючи свої почуття та ставлення без використання слів. Подібні рухи є близькими у людини і тварини. З часом, взаємодіючи між собою в певному мовному середовищі, люди засвоюють його мову й інші культурно обумовлені коди невербальної комунікації, а спонтанна невербальна поведінка людини поступово доповнюється символічною мімікою, жестами, позами тощо, спонтанні емоції доповнюються свідомими чи контрольованими⁵¹.

Зазвичай виділяють шість основних (вроджених, чи несвідомих) емоцій: радість, гнів, страх, здивування, смуток, можливо також відраза чи зневага. Н.Мечковська (слідом за Дарвіном) вважає, що у вираженні емоцій сильні почуття прямо впливають на тіло: сильна злість, радість, жах виражаються рухами, які обумовлені не волею, не звичкою, а надлишком нервової енергії, що виникає і поширюється в певних напрямках, що залежить від зв'язку нервових тканин і м'язів (прояв радості і почуття живого задоволення — це прагненням до різних безцільних рухів і до різних вигуків)⁵².

Аналізуючи емоційні жести, В.Андріянов називає дев'ять емоцій (серед яких лише одна емоція — задоволення — є вродженою): сором і покірність виражаються через опущені голову і очі; задоволення — через потирання рук; погроза — через показування кулака; відчай — через схрещені пальці рук на грудях; здивування — через розкритий рот і широко відкриті очі; збентеженість — через опущені вздовж тіла руки; вірність — через долоню на грудях;

⁵⁰ Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Вид. центр "Академія", 2004. — С. 79.

⁵¹ Лозинська О. Емоції у невербальному та вербальному вираженні (на матеріалі польської мімічної фразеології) // Проблеми слов'янознавства. — 2008. — № 57. — С.211.

⁵² Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций: Учебн. пособие. — Москва, 2004. — С.120-121.

нетерпіння — через поляскування середнього пальця по великому пальцю⁵³. Серед емоційних жестів лише три — розкритий рот, широко відкриті очі та опущені очі (на позначення здивування, сорому та покірності) — відносимо до мімічних.

Отже, додаємо до групи шести основних (вроджених, чи несвідомих) емоцій ще вісім емоцій (за В.Андріяновим), які можна назвати набутими (свідомими, чи умовними), оскільки вони є свідомими і контрольованими людиною⁵⁴.

К.Яжомбек вважає, що є несвідомі та свідомі (чи умовні) мімічні знаки. Із несвідомих проявів емоцій, які властиві світу людей і світу тварин, авторка називає такі невербальні знаки: очі, що блистять — виражають веселість; матові очі — смуток; розширені зіниці очей — переляк, несміливість; широко відкриті очі та піднесені брови — здивування, несподіванку; відкриті різним чином уста — здивування, жах, страждання, захоплення; горизонтальні зморшки на чолі — здивування, несподіванку тощо. До свідомих проявів емоцій як таких, що є перехідними зі світу природи до світу культури або є глибоко вкоріненими в культурі, К.Яжомбек зараховує такі мімічні знаки: змруження одного ока — привернення уваги адресанта, попередження його про щось, натякання на щось; широке відкриття очей — здивування, несподіванка; моргання повіками — підтвердження або згода на щось; підняття брів — здивування, захоплення зненацька; стягнення брів — незадоволення, неприємна несподіванка, гнів; опущення кутиків закритих губ — незнання; опущення кутиків губ і випинання губ — зневага або дуже негативне ставлення до когось або чогось; усмішка з одночасним примруженням очей — іронія, насмішка, знущання над кимось; показання комусь язика — дразнення адресата або вираження своєї помсти адресатові⁵⁵.

⁵³ Лозинська О. Емоції у невербальному та вербальному вираженні (на матеріалі польської мімічної фразеології) // Проблеми слов'янознавства. — 2008. — № 57. — С.211.

⁵⁴ Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций: Учебн. пособие. — Москва, 2004. — С.265.

⁵⁵ Лозинська О. Емоції у невербальному та вербальному вираженні (на матеріалі польської мімічної фразеології) // Проблеми слов'янознавства. — 2008. — № 57. — С.212.

Отже, емоції ми ділимо на дві групи. Перша — основні (вроджені, чи несвідомі) емоції, тобто біологічно запрограмовані, універсальні, характерні для всіх мовних спільнот (а також тварин); їх виділяють усі дослідники — це радість, гнів, страх, здивування, смуток, відраза/зневага. Друга група — набуті (свідомі, чи умовні) емоції, тобто культурно зумовлені, унікальні, індивідуальні, властиві свідомості окремого етносу: співчуття, злорадство, незадоволення, сором, покірність, задоволення, погроза, відчай, вірність, нетерпіння, збентеженість.

Зупинимося на аналізі шести основних (вроджених, чи несвідомих) емоцій: радість, гнів, страх, здивування, смуток (за В.Лабунською — страждання), відраза/зневага та їх вираженні невербальними засобами комунікації.

Емоція гніву в невербальній комунікації передається, як пише В.Лабунська, через низку таких мімічних ознак, які діють одночасно: 1) відкритий рот, 2) опущені кутики губ, 3) розкриті або примружені очі, що блистять, 4) брови наближені до перенісся з піднятими зовнішніми кутиками, 5) вертикальні складки на лобі, 6) динамічне обличчя. К.Яжомбек виділяє несвідомий мімічний знак стягнення брів, що є проявом зосередження уваги або свідчить про вороже чи агресивне ставлення до чогось чи до когось, та свідомий мімічний знак стягнення брів для вираження незадоволення, неприємної несподіванки чи гніву⁵⁶.

Серед ознак невербальної комунікації вагомими для емоції презирства є такі: 1) закритий рот, 2) опущені кутики губ, 3) звужені очі, що блистять, 4) брови, зближені до перенісся з піднятими зовнішніми кутиками, 5) вертикальні складки на лобі та переніссі, 6) динамічне обличчя. К.Яжомбек виділяє мімічну ознаку «випинання губ» на позначення зневаги або дуже негативного ставлення до когось або чогось⁵⁷.

Емоція страждання у невербальній комунікації, як зазначає В.Лабунська, передається через поєднання таких мімічних ознак: 1) закритий рот, 2) опущені кутики губ, 3) звужені, тьмяні очі, 4) брови, наближені до перенісся, з піднятими

⁵⁶ Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1986. — С. 23.

⁵⁷ Лозинська О. Емоції у невербальному та вербальному вираженні (на матеріалі польської мімічної фразеології) // Проблеми слов'янознавства. — 2008. — № 57. — С.216.

внутрішніми кутиками, 5) вертикальні складки на лобі та переніссі, 6) статичне обличчя.

Емоція страху характеризується такими мімічними ознаками: 1) відкритий рот, 2) припідняті кутики губ, 3) широко розкриті очі, блиск очей не проявляється, 4) брови і внутрішні кутики брів підняті догори, 5) горизонтальні складки на лобі, 6) статичне обличчя.

Емоція здивування в невербальній комунікації передається через взаємодію таких мімічних ознак: 1) відкритий рот, 2) припідняті кутики губ, 3) широко розкриті очі, блиск очей не проявляється, 4) брови і внутрішні кутики брів підняті догори, 5) горизонтальні складки на лобі, 6) статичне обличчя.

Із ознак невербальної комунікації вагомими для емоції радості вважають такі: 1) закритий рот, 2) припідняті кутики губ, 3) примружені або розкриті очі, що блистять, 4) брови і внутрішні куточки брів підняті догори, 5) горизонтальні складки на лобі, 6) динамічне обличчя⁵⁸.

Отже, вербальна комунікація відіграє вагомую роль у мовленні, оскільки є основним засобом передачі інформації. А от невербальні засоби комунікації слугують допоміжним засобом для її створення, передавання і сприймання. Вони допомагають передати емоційний стан мовців і повністю розкрити змістовий бік інформації, посилити або послабити вербальний вплив.

⁵⁸ Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1986. — С. 23.

Розділ 2

Вербальне вираження негативних і позитивних емоцій у художньому дискурсі Оксани Забужко

2.1. Вербалізація негативних емоцій у сучасній українській мові

Важливим етапом в опрацюванні вербального позначення емоцій є аналіз словникових дефініцій, що дає змогу простежити основні шляхи розвитку цього поняття на сучасному етапі й особливості його вербалізації в українській мові.

Для аналізу обрано 6 емоцій — 3 негативні (гнів, страх, відраза) та 3 позитивні (радість, щастя, задоволення), які в низці класифікацій відносяться до базових⁵⁹.

1. Емоція **гнів**.

У «Словнику української мови» подано таке значення слова *гнів*:

ГНІВ — почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування⁶⁰.

Щоб розглянути семантичний обсяг емоції *гнів*, необхідно визначити коло синонімів її номінації. У «Практичному словнику синонімів української мови» Святослава Караванського подано такі слова, близькі за значенням до лексеми *гнів*⁶¹:

ГНІВ (почуття сильного обурення; стан нервового збудження), **гнівання, обурення, роздратування, шал, пасія, пересердя, лють підсил., іритація діал.** Відповідно, інші споріднені лексеми мають такі синоніми:

- **ГНІВАТИ**, гнівити, сердити, дратувати, роздратовувати, нервувати, розлючувати *підсил.*, іритувати *діал.*
- **ГНІВАТИСЯ**, сердитися, гнівитися, мати гнів на...; нервуватися, дратуватися, денервуватися *діал.*, гнівати, лютувати *підсил.*, рвати й метати, пеклом /важким духом/дихати.

⁵⁹ Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э.Изард. — СПб.: Питер, 2000. — С.159.

⁶⁰ Тут і далі значення слів подаємо за: Словник української мови: в 11 томах.

⁶¹ Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — Київ: «Українська книга», 2000. — С.71.

ГНІВНИЙ, сердитий, розгніваний, роздратований, рознервований, обурений, виведений з рівноваги, зденерований *діал.*; (схильний гніватися) гнівливий.

Указані синоніми до слова **гнів** передають різну інтенсивність цієї емоції, різні відтінки, що відображено у відповідних значеннях.

Отже, за «Словником української мови»:

ОБУРЕННЯ, *я, сер.* Сильне невдоволення, роздратування (Т.5, 597).

РОЗДРАТУВАННЯ, *я, сер.* Дія і стан за знач. роздратувати, роздратовувати і роздратуватися, роздратовуватися (Т.8, 670).

ШАЛ, *у, чол.* Нестримний гнів; лють (Т.11, 396).

ПАСІЯ, *ї, жін., діал.* Гнів (Т.6, 86).

ПЕРЕСЕРДЯ, *я, сер., діал.* Роздратування (Т.6, 274).

ЛЮТЬ, *ї, жін.* Почуття роздратування, злості, гніву (Т.4, 575).

ІРИТАЦІЯ, *ї, жін., рідко.* Роздратування, хвилювання (Т.4, 74).

Важливим аспектом аналізу структури концепту є врахування його фразеологічного представлення, що відбиває культурні уявлення про явище. У «Словнику фразеологізмів української мови» подаються такі фразеологізми та сталі вислови зі словом *гнів*:

- **не во гнів будь сказано**, *ірон.* Уживається для вираження застереження від образи або як вибачення, коли співрозмовникові говорять щось неприємне

- **очі блиснули [гнівом] чий. перемінити (змінити) гнів на милість (на ласку).** Перестати гніватися, сердитися (тут використано контекстуальні антоніми).). **Повернути гнів на милість**⁶².

У сталих висловах номіновано і фізіологічні прояви емоцій: міміка, жести.

Отже, у лексикографічному й синонімному представленні емоцію **гнів** описано як бурхливий вияв злості, спрямований на ближнього; злісний стан душі, почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування.

⁶² Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник]. — Київ: Наук. думка, 2003. — С.211.

2. Емоція **відраза**.

У «Словнику української мови» подано таке значення слова *відраза*:

ВІДРА́ЗА. Почуття огиди, ворожнечі до кого-, чого-небудь.

У «Практичному словнику синонімів української мови» подано такі слова, близькі за значенням до лексеми *відраза*:

ВІДРАЗА (неприємне, неприязне почуття, близьке до нестерпності, яке виникає щодо когось, чогось), **ОГІ́ДА** *підсил.*, **ОГІ́ДНІСТЬ** *підсил.*, **ОГІ́ДЛИВІСТЬ** *підсил.*, **ОБРІ́ДА** *підсил.*, **ОБРІ́ДЛИВІСТЬ** *підсил.*, **ОСОРУ́ГА** *рідше*, **ОБРІ́ДЖЕННЯ** *підсил. розм.*; **ВІДВОРО́Т[ВІДВОРІ́Т]** *заст.* (за допомогою чарів).

Відповідно, прикметник відразливий має такі синоніми:

ВІДРАЗЛИВИЙ, відворотний, огидний, брудний, потворний, антипатичний⁶³.

Синоніми слова *відраза* мають такі значення:

ОГИДА, *у, жін.* Почуття відрази в поєднанні з гидливістю (Т.5, 612).

ОБРИДА, *у, жін.* Почуття огиди, душевної неприязні до кого-, чого-небудь; відраза (Т.5, 565).

ОСОРУГА, *у, жін., рідко.* Почуття відрази, огиди (Т.5, 781).

ВІДВОРОТ, *у, чол. заст.* За повір'ям — викликання за допомогою чарів почуття неприязні, огиди до когось, а також зілля, яке використовується для цього (Т.1, 567).

Хоча до лексеми **відраза** у «Повному словнику антонімів української мови» Л.Полюги не подано слів протилежних за значенням, проте наявні такі пари, які можуть охарактеризувати це поняття:

КРАСА ↔ ПОГАНЬ /ОГИДА

Притаманна властивість кому-, чому-небудь, чогось гарного. Те, що вражає чимсь неприємним, відразним.

ВРОДЛИВИЙ ↔ ПОТВОРНИЙ / ОГИДНИЙ

⁶³ Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — Київ: «Українська книга», 2000. — С.53.

*Гарний на вроду чоловік, хлопець. Той, хто виглядом викликає відразу, неприємне почуття*⁶⁴.

Антоніми дають змогу через зіставлення та порівняння оприявнити особливі вияви цієї емоції.

Отже, під словом *відраза* ми розуміємо вкрай неприємне відчуття, бридливість. Відраза, що поєднується з гнівом, в особистих стосунках може мотивувати агресивну поведінку, бажання позбутись когось або чогось. Відраза часто виникає разом з гнівом, але має власні ознаки й інакше суб'єктивно переживається⁶⁵.

3. Емоція **страх**.

У сучасній українській мові більшість слів багатозначні. До них належить лексема *страх*.

У «Словнику української мови» подано три значення слова *страх*, які співвідносяться з поняттям «емоція страху»:

1. Стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного
2. *у знач. присл., розм.* Те саме, що страшно
3. *у знач. присл., розм.* Виражає захоплення, здивування і т. ін. з приводу великої кількості кого-, чого-небудь або у відношенні до когось чи чогось дуже великого, сильного тощо. —).

Обсяг емоції *страх* вербалізують такі синоніми.

СТРАХ (стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, страшного), **О́СТРАХ**, **МО́ТОРОШНІСТЬ**, **БОЯ́ЗНЬ**, **БО́ЯЗКІСТЬ**, **ПОБО́ЮВАННЯ**, **ЖАХ** *підсил.*, **ПО́СТРАХ** *розм.*, **ОСТРА́ШКА** *розм.*, **НАСТРА́ШКА** *розм.*, **ОБА́ВА** *діал.*⁶⁶.

Для окреслення обсягу поняття *страх* подамо дефініції синонімів до номінації цієї емоції:

⁶⁴ Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. — 3-є вид., допов. і випр. — К.: Довіра, 2006.— С.173.

⁶⁵ Мир знаній. Психологія емоцій та почуттів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://smekni.com/a/199203-3/psikhologiya-emotsy-ta-pochuttv-3/>

⁶⁶ Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — Київ: «Українська книга», 2000. — С.398.

ОСТРАХ, *у, чол.* Тривожне почуття небезпеки, стан тривоги перед можливою небезпекою; страх (Т.5, 788).

МОТОРОШНІСТЬ, *ності, жін.* Відчуття страху, жаху (Т.4, 813).

БОЯЗНЬ, *і, жін.* Почуття страху; побоювання, неспокій, викликані ким-, чим-небудь (Т.1, 224).

БОЯЗКІСТЬ, *кості, жін.* Властивість за значенням боязкий (Т.1, 224).

ПОБОЮВАННЯ, *я, сер.* Почуття тривоги, хвилювання, викликане чеканням чого-небудь неприємного, небажаного (Т.6, 623).

ЖАХ, *у, чол., підсил.* Почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь (Т.2, 513).

ПОСТРАХ, *у, чол., розм.* Те саме, що страх (Т.7, 379).

ОСТРАШКА, *у, чол., розм.* Почуття страху; побоювання, настрашка (Т.5, 788).

НАСТРАШКА, *и, жін., розм.* Дія і стан за знач. настрахати, настрашити і настрахатися, настрашитися (Т.5, 204).

ОБАВА, *и, жін., діал.* Побоювання, острах (Т.5, 462).

Важливою характеристикою номінації *страх* є антоніми до нього. Хоч у «Повному словнику антонімів української мови» не подано протилежних за значенням слів, проте є антонімна пара, яка містить споріднене з аналізованим слово:

БОЯЗКИЙ ↔ ВІДВАЖНИЙ

Який легко піддається почуттю страху, що є характерним для його вдачі; який виражає почуття страху; боягузливий, лякливий, полохливий. Який не піддається почуттю страху, що є характерним для його вдачі; який виявляє відвагу, сміливість, (який взагалі не боїться ніякої небезпеки), хоробрий, безстрашний, відчайдушний; (який виявляє стійкість) мужній, доблесний⁶⁷.

У «Фразеологічному словнику української мови» подано такі сталі вислови зі словом **страх**:

⁶⁷ Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. — 3-є вид., допов. і випр. — К.: Довіра, 2006.— С.62.

- **лицар без страху і догани**, *книжн.* Людина великої сили волі і високих моральних якостей. **мати страх [на душі]**. Відчувати тривогу, неспокій; хвилюватися, переживати. // *перед ким-чим.* Боятися, побоюватися кого-, чого-небудь).
- **на свій (власний) страх і ризик (риск)**, *з дієсл.* Беручи відповідальність на себе, ризикуючи власним здоров'ям, життям і т. ін).
- **не за страх, а за совість.** Дуже сумлінно. **обмирати / обмерти зі страху.** Дуже лякатися, боятися; ціпеніти.
- **мліти душею (серцем)**⁶⁸.

Прикметно, що компонентами цих фразеологізмів є соматизми, тобто назви частин тіла або органів людини, у яких, за уявленням мовців, зосереджується емоція страху: *серце, душа*. Також наявні дієслова, що означають стан погіршення здоров'я, омертвіння (мліти, обмирати), тобто описують фізіологічний вияв страху.

Отже, лексема *страх*, номінує внутрішній стан, зумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха.

Отже, окрім прямих номінацій, сучасна українська мова має широкий арсенал лексичних засобів: синоніми, антоніми, фразеологізми, які описують різне за рівнем усвідомлення, інтенсивністю та чіткістю вираження негативних емоцій.

2.2. Вербалізація позитивних емоцій у сучасній українській мові

1. Емоція радість.

Емоція *радість* наповнена різноманітними відтінками й має свою градацію.

Радіти – *означає мати добрий, веселий настрій, відчувати задоволення, велике задоволення, насолоду, втіху, бути бадьорим, привітним, енергійним*⁶⁹.

⁶⁸ Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. — Київ: Наук. думка, 2003. — С.658.

⁶⁹ Станкевич-Іванова В. Виразення емоцій радості засобами фразеології чеської мови [Електронний ресурс] / В. Станкевич-Іванова // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. — 2010. — Вип. 11. — С. 167-172. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010_11_30.

У «Словнику української мови» подано два значення слова *радість*:

1. Почуття задоволення, втіха, приємність.
2. Особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать.

Для номінації різного вияву цієї емоції в українській мові слугують такі слова-синоніми:

РА́ДІСТЬ (почуття задоволення, приємність), **РА́ДОЩІ** *мн.*, **РАДІ́ННЯ** *розм.*; **УТІ́ХА** [**ВТІ́ХА**], **ОТУ́ХА** *діал.* (те, що втішає); **ВІДРА́ДА**, **РОЗРА́ДА** *розм.*, **ВІДРА́ДОЩІ** *мн. діал.*, **ВІДРА́ДІСТЬ** [**ВІДРА́ДНІСТЬ**] *розм.* (те, що дає задоволення); **ТОРЖЕСТВО́** (з приводу перемоги, успіху); **ТРИУ́МФ** (з приводу успіху); **ПРО́СВІТОК**, **ПРО́СВІТ** (тимчасове, короткочасне почуття)⁷⁰.

Синоніми слова *радість* мають такі значення:

РАДОЩІ, *ів, мн.* Те саме, що радість (Т.8, 437).

РАДІННЯ, *я, сер.* Те саме, що радість (Т.8, 430).

УТІХА, *и, жін.* Почуття радості, задоволення, викликане ким-, чим-небудь (Т.10, 513).

ОТУХА, *и, жін., діал.* Утіха (Т.5, 814).

ВІДРАДА, *и, жін.* Те, що заспокоює, сповнює радістю; втіха, задоволення.

ВІДРАДІСТЬ, *дості, жін., рідко.* Те саме, що відрода (Т.1, 626).

ТОРЖЕСТВО, *а, сер.* Почуття радості з приводу успіху, удачі в чому-небудь (Т.10, 203).

ТРИУМФ, *у, чол.* Видатний, блискучий успіх, перемога; торжество (Т.10, 278).

ПРОСВІТОК, *тку, чол.* Тимчасова відрода, радість, короткочасне або часткове полегшення, душевний спокій в одноманітному, безрадісному житті (Т.8, 279).

Ці синоніми номінують емоцію *радість* різної інтенсивності.

Щоб повніше охарактеризувати це поняття, наведемо приклади антонімів з «Повного словника антонімів української мови» Л.Полюги.

⁷⁰ Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — Київ: «Українська книга», 2000. — С.346.

РАДІСТЬ (почуття задоволення, втіха, приємність) ↔ **СУМ** (почуття незадоволення, смуток, печаль, журба).

Радість велика, виняткова, небувала, дитяча, душевна, незбагненна, тиха, щира, ясна ~ **сум** великий, душевний, надмірний, незбагнений; **радість** ~ **сум** батька, дитини, матері, сина, чоловіка, учня. Відчуття, почуття, сльози **радісті** ~ **суму**. Виразити, відчувати, приносити, робити кому-н. чимось **радість** ~ **сум**, смуток. Сприятти чийсь **радісті** ~ чиємусь **смутку**.

Пор. ще: **ВЕСЕЛИЙ** ~ **СУМНИЙ**, **РАДІСНИЙ** ~ **СУМНИЙ**, **РАДІСНО** ~ **СУМНО**, **РАДІТИ** ~ **СУМУВАТИ**, **РАДІСТЬ** ~ **МУКА**, **РАДУВАТИСЯ** ~ **СМУТИТИСЯ**

РАДІСТЬ (почуття задоволення, втіха, приємність) ↔ **МУКА** (Душевне страждання, глибоке нещастя, прикрощі, біль, горе.).

Радість ~ **мука** небувала, незвичайна, неперевершена, несподівана, нова, очікувана, пережита, справжня, чужа. Відчувати, мати, передчувати **радість** ~ **муку**. Прийшла, сталася велика **радість** ~ **мука**. Приносити, пророкувати кому-н. **радість** ~ **муку**. Сяяти, скакати, танцювати від **радісті** ~ не могли говорити, замовкнути від **муки**.

Як бачимо, "емотивність" як інваріантна сема в лексичному значенні слова **радість** реалізується у двох антонімічних варіантах: "схвалення" (позитивна емоційність) / "несхвалення" (негативна емоційність)⁷¹. Адже **радість** може бути: *велика, дитяча, щира, неочікувана*, а може: *лиха, чужа*.

У «Фразеологічному словнику української мови» подано такі сталі вислови зі словом *радість*:

- **собача радість, жарт.** Дешева ковбаса низької якості.
- **з якої радісті?** Чому, через що, для чого.
- **радувати око** — приємно хвилювати, вабити кого-исбудь своїм

⁷¹ Бойко Н. Вербалізація світу емоцій в українській мові: семантичний аспект / Н. Бойко // Українське мовознавство. — 2009. — Вип. 39. — С. 28.

виглядом.)⁷².

Різні відтінки радості передають фразеологізми, компонентом яких є номен **радість**: іронію (собача радість), сумнів з приводу доцільності чогось (з якої радості) і зовнішній прояв цієї емоції.

Отже, лексема **радість** номінує позитивний емоційний стан, пов'язаний з можливістю досить повно задовольнити актуальну потребу, імовірність якої в цей момент була невелика й невизначена. Це те, що відчувається після якоїсь творчої або соціально значущої дії. Радість характеризується почуттям упевненості й значущості.

Окрім прямої номінації, в українській мові вербалізацію стану *радості* на лексичному рівні забезпечують: синоніми, антоніми, фразеологізми.

2. Емоція **щастя**.

У «Словнику української мови» подано три значення слова *щастя*:

1. Стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь. // Зовнішній вияв цього відчуття.);
 // Радість від спілкування з ким-небудь близьким, коханим тощо.);
 // Про того, хто дає радість кому-небудь, викликає гаряче почуття симпатії, любові.);
 // Те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь.
2. Досягнення, успіх, удача.
 // у знач. присудк. сл. Щастить, везе кому-небудь.;
 // Уживається як вигук при вираженні великої радості, відчуття схвильованості через раптовий, несподіваний успіх, вихід з якогось стану, становища, ситуації тощо.)
3. Доля, талан.);// Добробут, щасливе життя.

⁷² Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник]. — Київ: Наук. думка, 2003. — С.590.

У «Практичному словнику синонімів української мови» подано таке синонімне гніздо до лексеми **щастя**:

ЩА́СТЯ (стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь), **БЛАГОДА́ТЬ**, **БЛАЖЕ́НСТВО** *підсил.*, **РО́ЗКІШ**, **РАЙ**, **РАЮВА́ННЯ**, **СО́ЛОДОЩІ**, **ГАРА́ЗД** *діал.*, **ПАЙДА** *діал*

Ці синоніми мають такі значення:

БЛАГОДАТЬ, *і, жін.*

БЛАЖЕНСТВО, *а, сер.* Велике щастя, велика насолода; раювання (Т.1, 195).

РАЮВАННЯ, *я, сер., міф., розм.* Дія за значенням раювати (відчувати насолоду, блаженство, щастя) (Т.8, 460).

СОЛОДОЩІ, *ів, мн.* Вищий ступінь задоволення; насолода, втіха (2, Т.9, 448).

ГАРАЗД, *у, чол., діал.* Щастя, благополуччя (Т.2, 29).

ПАЙДА, *и, жін., діал.* Щастя, талан (Т.6, 17).

Отже, як бачимо, синоніми номінують широкий спектр відтінків цієї емоції, різні ступені її прояву.

Важливою характеристикою слова *щастя* є його антоніми. У «Повному словнику антонімів» подано:

ЩАСТЯ (стан повного задоволення життям, відчуття радості, зовнішній вияв такого стану; те, що викликає такий стан, приносить радість.) ↔ **ГОРЕ** (обставина, подія, що викликає страждання, біда, лихо, нещастя.).

Щастя ~ **горе** велике, несподіване, нове, сімейне, справжнє, тривале. Бажане, безхмарне, людське, материнське, очікуване, тихе **щастя** ~ безвихідне, безнадійне, безутішне, гірке, люте, неумолиме, страшне **горе**. **Щастя** ~ **горе** дівчини, жінки, людини, чоловіка. Відчувати, відчуття, передчувати, передчуття **щастя** ~ **горя**. Берігти, знайти, мріяти про, цінити, шукати **щастя** ~ пережити, перенести, попередити **горе**. Тікати від

(свого) **щастя** ~ від **горя**. Плакати, радіти, сміятися від **щастя** ~ плакати від **горя**. Боротися за **щастя** кого-н. ~ боротися з **горем**.

Щасливий // **щасний** ~**нешасний** // **нешасливий**, **щастити** ~**нешастити**⁷³.

Завдяки антонімам маємо змогу повніше уявити семантичний обсяг номінації, побачити, яких відтінків вона набуває в різних контекстах, поєднуючись із різними означеннями.

У «Фразеологічному словнику української мови» подано такі фразеологізми та сталі вислови зі словом *щастя*:

- **випадає щастя кому**. 1. а *іуфін* Кому-небудь таланить бути гідним здійснити, виконати щось почесне..
- 2. Щастить, фортунить у чому-небудь.
- **щастя твоє** (віше, паше і т. ін). Кому-небудь поталанило, пощастило. —).
- **щастя ще десь завалюлося чие**. Кому-небудь непередбачено, несподівано пощастило. поталанило в чомусь.⁷⁴

Ці фразеологізми увиразнюють уявлення про щастя як про сприятливу нагоду, випадок у житті, що приносить задоволення, радість.

Отже, лексема **щастя** — номінує особливий стан внутрішнього світу людини. Це сумарна дія почуттів й емоцій неймовірної радості, блаженства, спокою, благополуччя, задоволення від свого життя і від всього, що оточує у всіх його проявах. Це гармонія зовні і всередині, у людині і у світі. Досягнення цього стану — здійснення одного із потаємних і сакральних бажань людини.

Як бачимо, для вербалізації емоції **щастя** українська мова витворила різні лексичні одиниці: синоніми, антоніми, сталі вислови.

3. Емоція задоволення.

У «Словнику української мови» подана така дефініція слова *задоволення*:

⁷³ Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. — 3-є вид., допов. і випр. — К.: Довіра, 2006.— С.347.

⁷⁴ Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. — Київ: Наук. думка, 2003. — С.781.

ЗАДОВОЛЕННЯ — почуття і стан вдоволення чим-небудь; задоволеність.).

Для ознайомлення із особливостями вживання слова *задоволення* необхідно визначити коло його синонімів. У «Практичному словнику синонімів української мови» подано такі близькі за значенням до лексеми *задоволення* слова:

ЗАДОВО́ЛЕННЯ (почуття, стан вдоволення чим-небудь), **УТІ́ХА** [ВТІ́ХА], **КАЙФ** *розм. жарт.*, **КЕЙФ** *заст. жарт.* (від приємного байдикування); **НАСОЛО́ДА**, **УСОЛО́ДА** *заст.*, **РОЗКОШУВА́ННЯ**, **РАЮВА́ННЯ** *розм.*, **ЗАЛА́ССЯ** *розм. рідко* (високий ступінь задоволення *рідна*)⁷⁵.

Значення синонімів до слова *задоволення* такі:

УТІ́ХА, *у, жін.*. Почуття радості, задоволення, викликане ким-, чим-небудь (Т.10, 513).

КАЙФ, *у, чол.*. Стан, що приносить задоволення.

КЕЙФ, *у, чол., заст.*. Те саме, кайф⁷⁶.

НАСОЛО́ДА, *у, жін.*. Вищий ступінь задоволення (Т.5, 195).

УСОЛО́ДА, *у, жін., заст.*. Насолода (Т.10, 493).

РОЗКОШУВА́ННЯ, *я, сер.* Дія, за значенням розкошувати (відчувати задоволення, насолоду, втіху від чого-небудь) (Т.8, 711).

ЗАЛАС́СЯ, *я, сер., розм.*. Насолода, втіха; захват (Т.3, 180).

Для того щоб краще охарактеризувати поняття *задоволення*, звернімося до зіставлення та порівняння. У «Повному словнику антонімів» Л.Полюги подана така пара слів із протилежним значенням:

ЗАДОВОЛЕНИЙ (який виражає почуття задоволення) ↔ **НАСУПЛЕНИЙ** (який зовні виявляє незадоволення).

Задоволений, а, е ~ насуплений, а, е погляд, очі, обличчя. Бути, залишатися дуже, цілком, часто **задоволеним ~ насупленим**.

⁷⁵ Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. — Київ: «Українська книга», 2000. — С.71.

⁷⁶ Словник української мови у 20 томах. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://slovyk.me/dict/newsum/%D0%BA%D0%B0%D0%B9%D1%84>

Задоволений // лагідний ~ надутий // насумрений, похмурий // насуплений⁷⁷.

У «Фразеологічному словнику української мови» не подано жодного фразеологізму чи сталого вислову зі словом *задоволення*. Проте в «Російсько-українському словнику сталих словосполучень» подано:

Дорогое удовольствие разг. — **Дороге задоволення**, дорога втіха⁷⁸ (у значенні чогось важкодоступного).

Результати нашого дослідження ілюструють, що вербалізація емоційного переживання людиною *відрази* може здійснюватися за допомогою синонімів, які позначають різні відтінки відрази; антонімів; сталих словосполучень.

Проаналізувавши вербальне представлення позитивних емоцій у сучасній українській мові, можна зробити такі висновки:

1. Номінації емоцій мають синоніми, які можуть вживатися в певній мовленнєвій ситуації, виражаючи більшу або меншу інтенсивність прояву цієї емоції;
2. За допомогою фразеологізмів можна відстежити культурологічний аспект семантики номінацій *радість, щастя, задоволення*.

Словники фіксують переважно усталені уявлення та знання, що є ядром концепту. Однак важливо охопити все розмаїття їх, що не менш важливо.

2.3. Вербалізація негативних емоцій у творі Оксани Забужко

Дослідники наголошують, що вербалізація емоцій є складним багатоплановим явищем, яке потребує докладного й ґрунтовного вивчення. Його складність зумовлена передусім різноманіттям емоційних переживань людини, їхньою дифузністю, відтінковістю, індивідуальністю кожного почуття зокрема. Крім того, словесний опис почуттів передбачає комплексне й часто нестандартне

⁷⁷ Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. — 3-є вид., допов. і випр. — К.: Довіра, 2006.— С.144.

⁷⁸ Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. — Київ: Наук. думка, 2001. — С.152.

використання різнорівневих мовних засобів — фонетичних, лексичних, синтаксичних⁷⁹.

Оксана Забужко — одна із тих, хто володіє унікальним, своєрідним письмом, яке тонко відображає внутрішній стан героїв. Тому роман «Польові дослідження з українського сексу» може дати багатий матеріал для дослідження вербалізації емоцій засобами української мови.

Згідно з поглядами В. І. Шаховського, вербалізація емоцій здійснюється за допомогою таких лінгвістичних засобів, як: 1) номінація емоцій (лексичні одиниці, що містять лише поняття про певні емоції); 2) дескрипція (опис зовнішньої експресії: міміки обличчя, очей, губ; пантоміміки; тембру голосу, інтонації); 3) експлікація (безпосереднє вираження емоцій через: афективи, конотативи та потенціативи)⁸⁰.

1. ГНІВ. Гнів, який переживають персонажі аналізованого твору, номінують 19 лексем різних частин мови: іменники, прикметники, дієслова, прислівники.

А. Найбільш уживаною серед них — дієслово — 6 лексичних одиниць:

1) **визвірятися** — розм., звертатися до кого-небудь або відповідати комусь із нестриманим роздратуванням, злістю (Т.1, 396):

«Значить, ти знала? — визвірився він, свінувши вовчими вогниками в очу, коли вона - втрачати було вже нічого — зважилася децю з того потоку прочитати йому вголос, — знала, що так буде? Так якого ж?...» (с.42);

(Тут і далі ілюстративний матеріал подаю за виданням: «Польові дослідження з українського сексу». У дужках вказую сторінку);

2) **гарикати** — розм., сердито покрикувати; бурчати (Т.2, 31):

"Маммаша! — гарикнув, розвертаючись: — Не лезтьє не в свайо дело!"(с.97);

⁷⁹ Синеокова Т. М. Некоторые направления в исследовании синтаксиса эмоциональной речи – [Електронний ресурс] / Т. М. Синеокова – Режим доступу : http://vestnik.osu.ru/2004_6/1.pdf.

⁸⁰ Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций. – [Електронний ресурс] / В. И. Шаховский – Режим доступу: http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf

3) **гзитися** — діал., перебувати в стані роздратування, гострого збудження; зазнавати почуття незадоволення, гніву, злості (Т.2, 59):

«"Безстидниця, цицьки вивалила!" — **гзився**, мов ужалений...»(с.56);

4) **злоститися** — відчувати злість, роздратування; злитися (Т.3, 604):

«**Злостився** сам на себе — що все ще, попри всякий глузд, міг хотіти цю жінку...»(с.57);

5) **лютувати** — виявлятися з надзвичайною силою (про мороз, негоду тощо) (Т.4,575):

«...у Вашингтоні, де мала пересідати на калікуватого пенсільванського "кукурузника", **лютувала** гроза...»(с.128);

б) **обурюватися** (ужито 3 рази) — виражати почуття гніву, незадоволення, роздратування (Т.5, 597):

«...а ти, **обурюється** Сана, ти що, зовсім там від'їхала, ідіотко, подумаєш, трагедія — невдачно трахнулись...»(с.110);

«...її завжди **обурювала** молодь, яка слухає різні радіоголоси...»(с.151);

«Як?! — **обурюється** Донна, — як таке може бути? Як узагалі можна так поводитися з живою жінкою?!»(с.163).

Як бачимо, авторка використовує поряд з нейтральними і слова різних стилістичних категорій: розмовні, діалектні. А за допомогою ідеографічних дієслівних синонімів передано різну інтенсивність емоції *гнів*.

Б. До наступної групи за частотою вживання в романі належать прислівники. В проаналізованому тексті ми виявили 5 прислівників для передачі емоції гніву, зокрема:

1) **гнівно** — присл. до **гнівний** (який перебуває в стані нервового збудження, гніву) (Т.2, 94):

«...з **гнівно** виряченими очима переповідала друзям: Девочку на побігеньках із мене зробити хочуть — а во! — біла себе ребром долоні по згину стиснутої в кулак лівиці.»(с.20);

2) **злісно** — присл. до **злісний** (повнений зла, недоброчливості; злий) (Т.3, 595):

«А якщо мені зараз сподобається тебе підпалити, що тоді? — і ти вгледіла приставлену до свого підкоління запальничку, і, замість похолонути під прицілом вперше тоді перехопленого, незмигнутого й не по-чоловічому — якось інакше, **злісно** й безумно, на межі вищиреного осміху з нагло випертими з-під горішньої губи іклами, спитуючого погляду.»(с.25);

3) **люто** (вживається 2 рази) — присл. до **лютий** (безжалісно жорстокий, нещадний) (Т.4, 573):

«...кинута напризволяще, та сила розривала тебе зсередини, **люто** дряпалася в стінках твого єства і спорскувала в розпачливій непритокманості...»(с.34);

«Невміло фарбувалась у шкільному туалеті, розвезькуючи попід очима чорні віхтики, а після вечора там-таки змивала, **люто** віддирала туш холодною водою з почервонілих повік.»(с.154);

4) **оскаженіло** — розм., присл. до **оскаженілий** (який від гніву, люті, ненависті і т. ін. став нестямним; вкрай розлючений) (Т.5, 766):

«Тільки вчителька української мови здатна щось такого встругнути, чогось вони, мов на підбір, усюди — найтупіші, найзлобніші бабери, **оскаженіло** ревні служаки, достоту сержанти-хохли в совєцькій армії...»(с.72);

5) **роздратовано** — присл. до **роздратований** (який утратив спокій, вийшов з нормального стану) (Т.7, 669):

"Пане Миколо, що тут мається на увазі? — дзявоніла, завчено-мокро сковзаючись на шиплячих, проте все ж таки, "из уваження к объекту", з української не злязючи, заїжджа, як і ти, київська іскусствоєдка з натренованою манерою раз у раз закладати пальчиками, дійсно гарними, космики за вушко — жодна мистецька збіганка без них, рибок, не обходиться, надто там, де пахне артистично блядськими мужиками, **роздратовано** думала ти...»(с.65).

Прислівники означають тональність та емоційний настрій людини в момент розмови або дії.

В. До третьої групи за частотою вживання належать іменники — ужито 4 лексеми:

1) **жах** — почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь (Т.2, 513):

«Вгородити в нього всі наявні ножі й інші колющо-ріжущі предмети, щоб рухнув, виблядок, стікаючи кров'ю, щоб ходив кров'ю, щоб кінчав кров'ю! — у-уу, жаж, дякую красно за такі пережиття, воліла б ніколи себе такої не знати!»(с.122);

2) **злість** — почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість (Т.3, 595):

«Він ніколи не вчинить цього сам, забагато має в собі злості для такого діла.»(с.45);

3) **злоба** (вживається 3 рази) — почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість (Т.3, 597):

«Чого в них виходять по тому такі негарні діти, діти- ліліпути: з обличчями маленьких дорослих, уже років з трьох-чотирьох застиглими, як схололий пластик, у формах тупості й злоби?»(с.99);

«Натомість силкувалася бути розважливою: слухай, я ж не кукла на шнурку, що ж ти так, — визвірявся спідлоба, зігнутий над столом, мов розмотуючи димні кільця злоби: "В мені просто багато речей убито!"»(с.106);

«"Слухай, мені що — рекет на тебе наводити?" — але він уже поклав трубку — молодець боєць, душка-пупсик! — оскаженілу од злоби»(с.122);

4) **роздратування** — дія і стан за знач. **роздратувати, роздратівувати і роздратуватися, роздратівуватися** (дратуючи, доводити кого-небудь до збудженого стану, викликати гостре невдоволення, злість) (Т.7, 670):

«З-замахали, — говорила крізь зуби в хвилини роздратування...»(с.20).

Для передачі емоції гніву у своєму творі О.Забужко не використовує лексеми **гнів**, а лише синоніми до цього слова, які номінують різні відтінки емоції.

Г. До четвертої групи належать прикметники. Їх так само, як іменників — 4:

1) **лютий** — безжалісно жорстокий, нещадний (Т.4, 573):

«**Лютий**, яркий інстинкт породи, раз усвідомлений нею на весь обшир духа, заповнив її цілком і попер навмання, все на шляху змитаючи...»(с.89);

2) **найзлобніший** — найвищий ст. порів. від прикм. **злобний** (сповнений злоби; злий) (Т.3, 597):

«Тільки вчителька української мови здатна щось такого встругнути, чогось вони, мов на підбір, усюди — найтупіші, **найзлобніші** бабери, оскраженіло ревні служаки, достоту сержанти-хохли в совєцькій армії...»(с.72);

3) **оскраженілий** — який від гніву, люті, ненависті і т. ін. став нестямним; вкрай розлючений (Т.5, 766):

«"Слухай, мені що — рекет на тебе наводити?" — але він уже поклав трубку — молодець боєць, душка-пупсик! — **оскраженілу** од злоби»(с.122);

4) **розлючений** — дуже роздратований; лютий (Т.7, 732):

«Випустила її через якийсь запасний вихід — підніжки не було, довелося стрибати, вслід кинутій сумці — в їдку вогкість туманного поранку, просто в насипаний між рейками щєбінь, в кров обдерши об нього долоню, — і просто до рук **розлюченому**, підтягнутому в ході як хорт польському поліціянтові...»(с.98).

Уміло використані прикметники виражають різну інтенсивність емоції.

2.ВІДПРАЗА. Зазначу, що з психологічного погляду, *відпраза* характеризують як негативну емоційну реакцію відторгнення неприємного відчуття або об'єкта⁸¹.

Усього в аналізованому творі виявлено 7 лексем, що номінують цю емоцію.

А. Найчастіше вживаються прикметники — їх у творі 4, зокрема:

1) **бридливий** — який відчуває або виявляє огиду до чого-небудь гидкого (Т.1, 234):

«...**бридливий** вираз на свіжопоголеній пичці польського митника...»(с.97);

2) **обдемкувато-бридливий** — авторський неологізм.

обдемкуватий — діал., повний, товстий⁸²:

«...і не в брезклому, якомусь **обдемкувато-бридливому**, мов спущений м'яч, зачерку долішньої половини обличчя...»(с.118);

⁸¹ Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2001. – С.219.

⁸² Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. — С.800.

3) **осоружний** — огидний, бридкий (Т.5, 781):

«Він попер у ніч — дві з половиною милі! з речами! — до тої осоружної майстерні.»(с.118);

4) **побрижений** — укритий зморшками, складками; зморшкуватий (Т.6, 626):

«...побрижені мішки під очима...»(с.26).

Як бачимо, Оксана Забужко залучає слова різних стилістичних категорій: діалектизми, авторські неологізми, рідковживані лексеми, і в такий спосіб вербалізація цієї емоції, крім номінативної функції, набуває ще й художньо-зображувальної.

Б. По одному разу для позначення *відрази* ужито іменникові, дієслівні та вигуківі номени:

- іменник **гідота** — те, що викликає огиду (Т.2, 60):

«Чого тільки не зробиш задля дорогої подруги, фу, гідота!»(с.149);

- дієслово **збриджуватися** — набридати, втрачати до чогось інтерес, тут ще й із негативним відтінком, що його несе однокореневе "бридкий"⁸³:

«Так і з віршами буває: одразу збриджується, щойно починає валити пуста порода, — і кидаєш, недописавши.»(с.37);

- вигук **фу**:

«Чого тільки не зробиш задля дорогої подруги, фу, гідота!»(с.149).

3. СТРАХ. Використано 14 лексем для номінації емоції страху, серед них: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Кожна частина мови має свій семантичний ряд.

А. Найбільш уживаними є прикметники, зокрема й ад'єктивовані дієприкметники: 5 лексем:

1) **настрашений** — наляканий (2, Т.5, 204):

«Знаєш, — патякала, ох як же легкокомсно, раз уночі, — а не треба нам одружуватись!» — "Чого?" — заляк, як струмом ударений, посеред кухні з

⁸³ Форум. Словник.Нет [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://forum.slovyk.ua/index.php?s=32c9772a14fa0eeeb2e232acfe9896b3&showtopic=53&st=180&p=2424&#entry2424>

недонесеною до плити туркою в руках: золотко моє, хлопчик настрашений!»(с.63);

2) **престрашенний** — надзвичайно страшний (Т.8, 544):

*«На відміну від тих, котрі транслюються по тутешніх "наблік ченнелз", — коли в найнапруженіші хвилини, з холодком мимовільного остраху стежачи, як герой мчить порожнім тунелем, де з-за рогу на нього от-от вихопиться **престрашенне** чудовисько, схоплюєшся — а хай йому грець!»(с.19);*

3) **страшний** (вживається у творі 8 разів) — який своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликає, вселяє почуття страху, переляку (Т.9, 759):

*«Перше, що відчуваєш, — своє прискорене серцебиття, якого нічим не заспати, — гаразд, хоч спиш уже без транквілізаторів, і оті **страшні** приступи сухої блювоти, які змагали були ночами...»(с.23);*

*«І якщо це справді так — якщо ми, сліпі шаленці, самі програмуємо життя наперед, раденькі, що дурненькі, - що так кльово написалося! — робимо його таким, яким воно є, — то який же це **страшний** дар, Господи, — наче бомба в руках п'ятилітка, — і як його одмолити?»(с.94);*

4) **страхотливий** — який викликає, вселяє почуття страху; дуже страшний (Т.9, 754):

*«Вона першої миті не впізнає цієї бабери в знайомих елегантних строях, і справа навіть не в **страхотливій** шкірі...»(с.118);*

5) **страшніший** — вищий ст. порів. прикм. **страшний**:

*«...є речі, **страшніші** за смерть...»(с.35).*

Цими прикметниками означено різні предмети, які викликають відчуття страху.

Б. До наступної групи за частотою вживання належать прислівники: виявлено 4 одиниці, семантично й етимологічно пов'язаних з лексемою «страх»:

1) **безстрашніше** — присл. до **безстрашний** (який не знає, не почуває страху; відважний, хоробрий) (Т.1, 148):

«А цей хлоп копав там, де й я, і, єдиний з усіх, робив це, ах холера, — аж слину крізь стяті зуби всичала з захвату! — ліше за мене: глибше, потужніше, та йолки, просто **безстрашніше**...»(с.64);

2) **нестрашно** — протилежне до **страшно**:

«Спеціально для нього вона ще раз повторила "Отченаш", і він, трохи поогинавшись, мовби для годиться, і теж якомсь **нестрашно** понаскакувавши на неї, мусив, нічого не вдієш, і собі зробитись неоновим синім клубком і, хвацько свиснувши, відлетіти.»(с.67);

3) **страхитливо** — присл. до **страхитливий**:

«Затулила рота долонею, зблиском згадавши свій, фізіологічно якийсь тяжко відразний, сон: мовби тримає в руках його гіпсове погруддя, котре **страхитливо** ворухить губами, та що ж це таке, справді!»(с.67);

4) **страшно** (вживається у творі 4 рази) — хто-небудь відчуває страх, боязнь (Т.9, 760):

«І **страшно** нам обом дивитися на себе.»(с.42);

«Це прекрасно — творити собі життя саморуч, це **страшно** — творити собі життя саморуч...»(с.114).

Серед ужитих прислівників, які вказують на ознаку дії, є й такі, що виконують функцію протиставлення.

В. До третьої групи за частотою вживання належать іменники - їх ужито 3:

1) **острах** (вживається у творі 2 рази) — тривожне почуття небезпеки, стан тривоги перед можливою небезпекою; страх (Т.5, 788):

«На відміну від тих, котрі транслюються по тутешніх «наблік ченнелз», — коли в найнапруженіші хвилини, з холодком мимовільного **острахи** стежачи, як герой мчить порожнім тунелем, де з-за рогу на нього от-от вихопиться престрашенне чудовисько, спохоплюєшся — а хай йому грець!»(с.19);

«Посміялись тоді, та й вже, — з несвідомим **острахом**, мов на те, щоб загодити, вона обережно погладила звірюку...»(с.104);

2) **страх** (вживається у творі 29 разів) — стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного (Т.9, 753):

«...в тілі, невідь-звідки вгніжджений, розростався — **страх**...»(с.57);

«...і вона знову, мигцем, подивувалася, що не чує в собі **страху**, що — відрубана, мов не з нею те все діється.»(с.91);

3) **страхіття** — те, що викликає, вселяє почуття страху, лякає когось своїми діями, великою силою, потужністю (Т.9, 755):

«Все спочатку, все в нас починається спочатку, я ще мушу піти до церкви й поставити свічку — що Бог поміг мені до тебе приїхати, так-так, кивала вона, всі **страхіття** позаду...»(с.134).

За допомогою цих іменників передано різну інтенсивність емоції. Страх може бути слабким — і тоді він називається *острах*, може бути сильним — і тоді він називається *страхіттям*.

Г.Найменш уживаною частиною мови на позначення *страху* є дієслово: виявлено 2 лексеми:

1) **боятися** (вживається 10 разів) — відчувати страх перед ким-, чим-небудь (Т.1, 225):

«Господи, я **боюсь**. Я ніколи досі не **боялась** по-справжньому — не зовнішніх обставин (то пусте, з них-бо завше можна якось вибратися), а себе самої. Я **боюся** віряться власному хисту.»(с.94);

«Страх передавався у спадок — **боятись** належало всіх чужих...»(с.150);

«...впритул, бувало, підступалась, але зараз же й бокувала, **забоявшись** божевілля...»(с.64);

2) **страхатися** — відчувати страх перед ким-, чим-небудь, боятися когось, чогось; лякатися (Т.9, 754):

«...коли ти витягла з сумочки дзеркальце, дивитися в нього і **страхатися** того, що в ньому бачиш...»(с.41).

В окрему групу варто виділити експресивно забарвлену лексику, яку Оксана Забужко використовує для передачі душевного стану героїні, особливостей її стосунків з чоловіком, батьками, друзями. Авторка зображає емоцію гніву, огиди за допомогою вульгаризмів (*довбаний, жерти, схибнутий, вихаркати, збочений*), жаргонізмів (*корєша, клозет*), лайливих слів (*мать його за лапу, якого хріна*,

йолки-палки, чорт його знає), просторічної лексики (*хлоп, вкупі з нею, мо', сласний, оскотенятись, бабера, брезклий, іно розтулить пельку, скиглити*):

«*Ех, братіку мій, і побратимство ж наше довбане — все'дно що з одного табору корєша, скільки ж, мати його за лапу, справді років тривать цьому спадку, і як його з себе викров'янити, вихаркати — як?*»(с.79);

1) **довбаний** — поганий, неприємний (негативна характеристика будь-якого предмета, явища, людини)⁸⁴;

2) **корєш** — давній приятель, компаньйон⁸⁵;

3) **мати його за лапу** — висловлення сильного роздратування, незадоволення⁸⁶;

4) **вихаркати** — *перен.*, викорінити із себе.

«*Якого хріна, що ви всі собі дозволяєте, хлопці, чи розпач — не завелика розкіш для українців, уперше в цьому столітті все-таки наділений реальним шансом на повноту життя?...*»(с.115);

1) **якого хріна** — що, що таке (Т.11, 149).

«*Молодий же хлоп, йолки-палки, він що, також боявся живої жінки?*» (с.150);

1) **хлоп** — чоловік, мужчина, хлопець (Т.11, 84);

2) **йолки-палки** — лайка, виражає здивування, нерозуміння, роздратування⁸⁷;

«*Жерти їм у двадцять хотілося, жерти й більше нічого!*»(с.155);

1) **жерти** — їсти жадібно, багато чого-небудь (Т.2, 522).

«*Як то могло б бути, як то воно у них відбувається — в тамбурі, під стук коліс, притисшись спиною до перегородки, утробно здригаючись вкупі з нею? чи, мо', в клозеті, осідлавши унітаз, вище підошов у розковезяній круг нього рідкій*

⁸⁴ Словник сучасного українського сленгу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://slovyuk.me/dict/slang/%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9>

⁸⁵ Словопедія. Словар українського сленгу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovoopedia.org.ua/57/53402/374846.html>

⁸⁶ Словник сучасного українського сленгу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://slovyuk.me/dict/slang_modern/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%8C

⁸⁷ Викисловарь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%91%D0%BB%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B8>

багнуці? що вони при цьому почувають, що почувають їхні жінки — **сласну** розкіш пониження, **збоченський** кайф на хвильку **оскотинитись**, чи, чого доброго, і це ще гірше, взагалі нічого не почувають? а може, **чорт його зна**, може це і є — здорова сексуальність в чистому вигляді, без комплексів, не спаралізована культурою з усіма її **схибнутими** ділами»(с.98);

1) **сласний** — який виходить за межі загальноприйнятих норм у чому-небудь; непристойний (Т.9, 349);

2) **збоченський** — який має відхилення від правильного або певного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах (Т.3, 450);

3) **оскотинітись** — ставати подібним до скотини, втрачати людські риси (2, Т.5, 769);

4) **чорт його зна** — невідомо, незрозуміло, що (Т.3, 645);

5) **схибнутий** — помилковий, неточний, неправильний (Т.9, 882).

«Вона першої миті не впізнає цієї **бабери** в знайомих елегантних строях, і справа навіть не в страхітливій шкірі, відразу на кілька років змарнілій (треба б менше курити...) і поплямленій слідами од прищів, і не в **брезклому**, якомусь обдемкувато-бридливому, мов спущений м'яч, зачерку долішньої половини обличчя (так і жди: іно **розтулить пельку**, зараз **скиглити** почне!)»(с.118).

1) **бабера** — зневаж. збільш. до баба, жінка (Т.1, 79);

2) **брезклий** — набряклий, опухлий (Т.1, 232);

3) **розтуляти (рот)** — починати говорити (Т.8, 886);

4) **пелька** — рот (Т.6, 115);

5) **скиглити** — набридливо скаржитися, жалітися на що-небудь; плакатися (Т.9, 261).

Отже, письменниця використовує різні частини мови для номінації негативних емоцій; прикметники, які є найбільш вживаними, дієслова, іменники, прислівники та вигук. Зауважимо, що різну інтенсивність вияву емоцій письменниця передає за допомогою граматичних форм вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників. Авторка, поряд зі стилістично нейтральною лексикою, використовує емоційно й експресивно забарвлену:

вульгаризми, жаргонізми, просторічні слова і словосполучення, діалектизми. Вони виражають високий ступінь емоційності, коли людина не контролює своїх емоцій.

2.4. Вербалізація позитивних емоцій у романі «Польові дослідження з українського сексу»

В основу класифікації засобів вербалізації позитивних емоцій на матеріалі роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» покладено зазначений вище поділ емотивної лексики на номінанти, дескриптори та експліканти емоцій.

1. **РАДІСТЬ.** Вербалізація емоції *радості* здійснюється такими способами, як: 1) номінація емоції *радості*; 2) опис переживання емоції радості; 3) безпосереднє вираження емоції радості.

В аналізованому романі ми виявили 13 лексем, які номінують емоцію *радості*. Вони репрезентовані в матеріалі дослідження такими лексико-граматичними класами: іменниками, прикметниками, прислівниками та дієсловами.

А.Найбільш уживаною частиною мови на позначення *радості* є прикметник: виявлено 4 лексеми:

1) **веселий** — сповнений веселоців, радісного, безтурботного настрою (Т.1, 339):

«...то що тут такого вже **веселого**...»(с.167);

2) **життєрадісний** — який любить життя, завжди радісний, веселий (Т.2, 534):

«...це було гарне тіло, здорове, розумне й **життєрадісне**...»(с.57);

3) **радий** (вживається 2 рази) — сповнений радості, задоволення з якогось приводу (Т.8, 428):

«Шалено **радий** чути вас, пані...»(с.79);

«...самі програмуємо життя наперед, **раденькі**, що дурненькі...»(с.122);

4) **радісний** — який відчуває радість з приводу чого-небудь (Т.8, 435):

«...то й сама спახнула **радісним** подивом...»(с.39).

За допомогою цих прикметників передається емоція *радості*, яка залежить від якихось чинників і яку людина відчуває, незважаючи ні на що.

Б. Прислівників, дієслів та іменників на позначення *радості* у творі порівну — по 3 лексеми. Прислівники:

1) **весело** (вживається 8 разів) — присл. до **веселий** (Т.1, 340):

«...Добре, — **весело** обіцяв він...»(с.13);

«...потім, у перших місяцях твого шлюбу, вона всунеться раз уранці до кімнати молодят із **весело** диркочучим будильником: вставайте, сніданок готовий!...»(с.201);

«— А знаєш, — каже раптом Донна, повертаючись до неї, натягаючи автомобільні рукавички й **весело** жуючи якусь нову думку...»(с.213);

2) **життєрадісно** — присл. до **життєрадісний** (Т.2, 534):

«...розмахуючи вічною цигаркою, як панотець кадилом, **життєрадісно** верещить, що обоженює, просто обоженює візити до гінеколога...»(с.91);

3) **радісно** (вживається 2 рази) — присл. до **радісний** (Т.8, 436):

«...лотра **радісно** ринулась йому навперейми, впізнавши партнера...»(с.9);

«...втомилась волікти додому в зубах спрагло виссані з нього згустки краси й **радісно** лементувати: «Адїть, дивїться!»...»(с.49).

Ужиті в тексті прислівники виражають емоційну ознаку дії персонажів чи об'єктів.

В. Третьою групою є іменники, їх у творі 3:

1) **радість** (вживається 4 рази) — почуття задоволення, втіха, приємність (Т.8, 436):

«...чиє тіло тішилося, даруючи **радість** іншому...»(с.41);

«...товар, ось як воно все у них звалося, зовсім-таки науково, на **радість** Карлику Марксу...»(с.125);

«Виходить, не так уже й багато ти про це діло знаєш, **радість** моя...»(с.139);

«...то звідти набиралась по вінця струмуючою **радістю** моя утла посудинка...»(с.141);

2) **радоці** — мн., те саме, що радість (Т.8, 437):

«...і це ще харашо, запевняють помолоділі на **радоцах** тітки...»(с.119);

3) **утіха** — почуття радості, задоволення, викликане ким-, чим-небудь (Т.10, 513):

«...просто промениться чудесним, смаглим рум'янцем з **утіхою**, що зараз його з'їдять...»(с.4).

Г.В аналізованому тексті вжито 3 дієслова для передачі емоційного стану **радості**:

1) **веселитися** (вживається 2 рази) — радіти, бути у радісному, веселому настрої (Т.1, 339):

«...**веселилася** цілим серцем з його переполоху...»(с.73);

«...**радій і веселися**, що не вмерла...»(с.167);

2) **радіти** (вживається 2 рази) — відчувати радість з приводу чого-небудь (Т.8, 436):

«...воно ж, несите, **зраділо**, мов на це й чекало...»(с.120);

«...**радій і веселися**, що не вмерла...»(с.167);

3) **тішитися** — розважатися, одержуючи радість, задоволення (Т.10, 151):

«...чиє тіло **тішилося**, даруючи радість іншому...»(с.41).

Ужиті дієслова – це синоніми, що виражають емоцію **радості** однакової інтенсивності.

2. ЩАСТЯ. Ядром групи слів на позначення емоції **щастя** є лексема «щастя», приядерну зону становлять похідні цього слова.

А. Найбільш уживаними є іменники, їх у творі 2:

1) **щасливиця** — щаслива людина (Т.11, 572):

«А десь на дні свідомості дзижчить, невпійманою комашкою між шибками, паскудна думка: **щасливиця**, відмучилась!»(с.133);

2) **щастя** (вживається 4 рази) — стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь (Т.11, 573):

«...він виринув із неї з таким промитим од літ, розгладженим вологою підсвіткою **щастя** лицем...»(с.38);

«"Кльова ти чувіха!", та ще спалахи непідробного **щастя** на мій вид, навіть коли впадала з вулиці, заскочивши його при полотні...»(с.72);

«...кохаючись де лиш можна, з оргіастичною ненатлістю зливаючись в єдине, зойкаюче-стогнуче **щастям** кублице рук і ніг...»(с.50).

Б. Прикметник на позначення **щастя** у творі лише 1:

1) **щасливий** (вживається 2 рази) — який має щастя, який зазнає щастя, радості (Т.11, 571):

«**І щасливий!**»(с.33);

«Ну, "здоровий і **щасливий**" — це ти, золотце, конєшно, загнула через верх...»(с.33);

«Тепер я всім серцем бажаю цьому літаку **щасливого** приземлення...»(с.232);

2) **щасливіший** (вживається 2 рази) — проста форма вищого ступеня порівняння прикметника **щасливий**:

«...засмажене курча завжди виглядає **щасливішим** од живого...»(с.4);

«...потерпаю за долю Браунівських мільйонів — чи справді вони принесуть кому-небудь **щасливіший** жереб...»(с.196).

У романі вжито лише один прикметник для номінації емоції **щастя**. Більшу її інтенсивність передає проста форма вищого ступеня порівняння (**щасливий** – **щасливіший**).

В. Прислівник теж лише 1:

1) **щасливо** (вживається 2 рази) — прислівник до **щасливий** (Т.11, 572):

«...фільм, котрий ти все-таки не важишся вимкнути, не конче має скінчитися **щасливо**...»(с.7);

«— Хай! — **щасливо** випалює вона.»(с.233).

Цей прислівник вживається для вираження якісної ознаки емоційного стану.

3. ЗАДОВОЛЕННЯ.

А. Найбільше у творі на позначення *задоволення* іменників — 2 лексеми:

- 1) *задоволення* — почуття і стан вдоволення чим-небудь; задоволеність (Т.3, 113):

«...потрапивши-таки, через океан, через гирилицю спільних знайомих, нанипати якийсь контактний номер, і почувши знайомий голос, що воркотів безсоромним задоволенням...»(с.79);

- 2) *кайф* (вживається 4 рази) — розм. задоволення, насолода від чого-небудь⁸⁸:

«...я до того веду, леді й джентльмени, що не бозна-який воно кайф — належати до битого народу...»(с.51);

«...що вони при цьому відчувають, що відчувають їхні жінки — сласну розкіш пониження, збоченський кайф на хвильку оскотинитись...»(с.85);

«...ох братці, ну ні фіга собі, лини-но ще, кому лимончика, уф, кайф, здається, вставило, дайте хто цигарку...»(с.109);

«...кольорові фішки якоїсь великої, неосяжної головоломки, по яких рачкуємо, не підводячи зору, обмацуємо, облизуємо, обнюхуюмо собі в кайф...»(с.198).

Іменники передають градацію емоції *задоволення* за ступенем напруженості.

Б. У проаналізованому тексті виявлено 1 прикметник для передачі емоції *задоволення*, зокрема:

- 1) *задоволений* (вживається 3 рази) — який відчуває задоволення, вдоволений, задовольнився чим-небудь (Т.3, 113):

«...відьма, пускаючи дим, реготалася зсередини неї, вперше за довгий час хоч чимось задоволеної...»(с.10);

«Задоволена була з себе як ніколи: перший іспит на дорослість — і не послизнулась!»(с.163).

⁸⁸ Вікісловник. Кайф [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%BA%D0%B0%D0%B9%D1%84>

За допомогою цього прикметника вербалізується емоційний стан героїв.

В. Дієслово у творі теж лише 1:

- 1) **кайфувати** (вживається 2 рази) — розм., відчувати кайф, задоволення⁸⁹:

«...з отерпом у пучках і сльозами в очу ти читала надісланий тобі тут, в Америці, переклад "Лісової пісні", авторизовану версію, призначену для бродвейської сцени, кайфувала, як наркоман...»(с.54-55);

«...і тоді вона розуміє, що кайфувати од себе, по-щеньчому тішитись кожною ознакою власної присутності в світі, — це так само один із способів витворювати в ньому дім...»(с.96).

Це дієслово належить до розмовної лексики. З його допомогою, виражається високий рівень емоційності.

Підсумовуючи, зазначимо, що позитивні емоції в художньому мовленні твору представлено такими концептами: «радість», «щастя», «задоволення». Їх вербалізація відбувається лексемами різних стилістичних категорій і різних лексико-граматичних класів.

Зауважимо, що засобів вербалізації позитивних емоцій у романі значно менше, ніж негативних.

2.5. Вербалізація паралінгвістичних засобів вираження негативних емоцій у романі «Польові дослідження з українського сексу»

Ф.С.Бацевич визначає невербальні засоби комунікації як «елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень»⁹⁰.

Розгляньмо, які мовні одиниці використовує Оксана Забужко, описуючи паралінгвістичні засоби вираження негативних емоцій – *гнів, відраза, страх*.

Як і будь-яка інша емоція, *гнів* виражається не тільки вербально, а й низкою екстралінгвальних (кінетичних, проксемічних та таксичних невербальних)

⁸⁹ Словник української мови online. Кайфувати [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=174694&page=1264>

⁹⁰ Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — С.59.

засобів. Людина у гніві почуває себе роздратованою. Це супроводжується різким почервонінням або ж зблідненням обличчя, напруженням м'язів шиї, обличчя та рук.

Ч.Дарвін у своїй праці «О выражении эмоций у человека и животных» згадує, що серце і кровообіг завжди відчують на собі вплив цієї емоції: обличчя червоніє, причому вени на лобі і шиї розширюються⁹¹.

Таку думку висловлює і Пол Екман, який пише, що почервоніння є найпоширенішим проявом гніву у людини, оскільки в неї підвищується артеріальний тиск, обличчя може почервоніти⁹². Оксана Забужко навіть дещо гіперболізує цей стан, оскільки вказує на сильний прояв почервоніння під час гніву, використавши рідковживану лексему:

«Татко верещав, буряковіючи на виду, і вона, слід віддати їй належне, так само верещала у відповідь...»(с.154).

Буряковіти — рідк., ставати темно-червоним з синюватим відтінком (Т.1, 262).

Щодо мімічних проявів, то м'язи чола зсуваються всередину і вниз, надаючи обличчю похмурий і загрозливий вираз очей. У одних очі широко розкриті, блищать, іноді наливаються кров'ю і випинаються, зіниці розширені, у інших — примружені. Губи розсуваються і відтягуються назад, оголюючи стиснуті зуби⁹³.

Письменниця використовує для позначення тих невербальних дій, які виражають *гнів*, здебільшого різні структурні типи синтаксичних словосполучень: *«З-замахали, — говорила крізь зуби в хвилини роздратування, трусячи головою й сама себе гамуючи їдкою посмішкою, або ж, травлячи післясмак чергової обиди (обид останнім часом випадало предостатньо!), з гнівно виряченими очима переповідала друзям: Дівочку на побігеньках із мене зробити хочуть — а во!»(с.20);*

⁹¹ Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. — СПб.: Питер, 2001. С.227

⁹² Екман П. Психология Эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. — Питер, 2010.

⁹³ Екман П., Фризен У. Узнай лжеца по выражению лица. — Питер, 2010. — С.68.

1) *говорити крізь зуби* — говорити неприязно, з гнівом⁹⁴;

2) *їдка посмішка* — дошкульна, ущиплива (Т.4, 59);

3) *вирячені очі* — дуже опуклі (Т.1, 478).

«Розумом запевняла себе, **зціпивши зуби**: хай хоч гірше, аби інше!»(с.102);

1) *зціпивши зуби* — виявляючи велику витримку, стійкість, напруживши всі сили (Т.3, 736);

«**Визвірявся спідлоба**, зігнутий над столом, мов розмотуючи димні кільця злоби: "В мені просто багато речей убито!"»(с.106).

1) *визвірятися* — (розм.) звертатися до кого-небудь або відповідати комусь із нестриманим роздратуванням, злістю (Т.1, 396);

2) *спідлоба* — з-під насуплених брів; недовірливо, недобррозичливо (Т.9, 523).

Прикметно, що компонентами цих синтаксичних словосполучень є стилістично марковані лексеми, а в словосполученні *спах в очах* – авторський неологізм В.Стуса **спах**, що надає описові особливої експресії:

«Стенувся, як од ножа, дивним був той недобрый **спах в очах**, вже колись бачений нею раніше, — на межі вищиреного осміху з нагло випертими з-під горішньої губи іклами, мов щось інше на мить прорізалось крізь його обведені безсонно запаленими бережками повіки»(с.133);

1) *спах в очах* — раптове роздратування, прояв гніву, досади, обурення.

«Він дико, несвітськи **бликнув зором**, а вийшли якраз на перехрестя — роззирнувся й рішуче скинув головою й перстом указуючим: туди!»(с.134).

бликати зором — блимати (Т.1, 148).

Страх — це емоційний стан, що виражає захисну біологічну реакцію людини під час переживання реальної чи уявної небезпеки для її здоров'я і благополуччя⁹⁵. Функціональне призначення цієї емоції для людської

⁹⁴ Світ слова. Фразеологічний словник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.svitslova.com/idioms-dictionary/2879-kriz-zuby.html>

⁹⁵ Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2001. — С.147.

життєдіяльності полягає в тому, що вона відображає дію інстинкту самозбереження⁹⁶.

Серце у стані страху працює прискорено і сильно. Серцебиття пришвидшується. Вельми сумнівно, чи працює воно в цей час продуктивніше, ніж зазвичай, і чи посилає воно більшу кількість крові у всі частини тіла, але шкіра миттєво блідне, як під час настанні непритомного стану⁹⁷.

Оксана Забужко цю невербальну реакцію описує за допомогою оригінального порівняння, колірних епітетів:

«Батьки з обличчями однаково мурими, наче під шкіру фотоплір підкладено»(с.158).

Поряд з цим письменниця говорить про те, що в стані страху очі теж «втрачають колір»:

«І коли мама, з білими од жаху очима, прийшовши раз із лікарні, сповістила її діагноз, який від татка вже належало укривати, то першим відрухом думки [котрого звітоді ніколи собі не простить!], було нещадне й зимне, як крізь зціплені зуби: слава Богу!»(с.161).

білі очі — зблідлі, бліді (Т.1, 181).

Тіло в цей час стає нерухомим, його може охоплювати судорожними рухами, кулаки міцно стиснуті або ж розслаблені і тремтять⁹⁸.

У романі стан *нерухомості* описано також за допомогою порівняння та дієслів відповідної семантики:

«"Чого?" — заляк, як струмом ударений»(с.63);

залякнути — втрачати здатність рухатися, застигати в якому-небудь положенні від відчаю, страху, здивування і т. ін. (Т.1, 150).

«В слухавці коротка пауза, відтак падає, стиснутим горлом: Дарка загинула. Вмент терпнуть обкидані приском ноги, а за ними й усеньке тіло отерпає, як при анестезії: ні!»(с.107).

терпнути — втрачати здатність рухатися (Т.10, 98);

⁹⁶ Мамонтов С. Страх. Практика преодолення. — СПб.: Питер, 2002. — С.7-14.

⁹⁷ Дарвін Ч. О выражении эмоций у человека и животных. — СПб.: Питер, 2001. — С.273

⁹⁸ Там само. — С.273.

отерпати — те саме, що **терпнути**.

За допомогою лексем «**шарпатися**», «**зупинятися**», «**гмукаати**», фразеологізму «**ламати руки**» та словосполучення «**тремтячі руки**» Оксана Забужко дуже яскраво зображає невербальний вияв *страху* і відтак незмогу контролювати власне тіло:

«Кеб розначливо **шарпався**, **зупинявся**, **гмукав**, **чухав потилицю**, **питав себе: а якщо туди?** — **чортихався** (звискнувши шинами), **ламав руки...**»(с.107);

1) **шарпатися** — сильно здригатися, сіпатися з ляку, несподіванки (Т.11, 416);

2) **зупинятися** — переставати рухатися, припиняти свій рух; ставати, спинятися (Т.3, 731);

3) **гмукаати** — бурмотіти (Т.2, 98);

4) **чухати потилицю** — перебувати в нерішучості, не наважуватися діяти (Т.7, 407);

5) **чортихатися** — лаятися, згадуючи чорта (Т.11, 364);

б) **ламав руки** — про жест, який є виявом сильного горя, страждання, хвилювання і т. ін. (Т.4, 441).

«Татко **метушливо** шукав якісь папери, щось **перекладаючи** на столі **тремтячими руками...**»(с.157-158).

1) **метушливо** — присл. до **метушливий** (який схильний до метушні) (Т.4, 694);

2) **перекладати** — класти, складати, укладати ще раз, повторно або заново, по-іншому (Т.6, 196);

3) **тремтячі руки** — які тремтять, дрижать (Т.10, 245).

Окрім різних рухів тіла та жестикуляції, вираження *страху* доповнюється такими проксодичними та екстралінгвістичними реакціями, як сміх, плач, а також криком, зміною інтонації та тональності голосу⁹⁹.

⁹⁹ Борисов О.О. Невербальні маркери вираження емоційного концепту “СТРАХ” (на матеріалі сучасної англійської художньої прози) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — Вип. 16. — Житомир: Редакційно-видавничий відділ ЖДУ імені Івана Франка, 2004. — С. 130-134.

Оксана Забужко для зображення цього стану використовує вигуки та метафоризовані словосполучення «*тремтячий голос*», «*погас зір*», «*заплакана мука*»:

«"Мамочка... малишка... Ну іді сюда, слухи? слухи мене? — заводячись дедалі дужче: — Ну чо ти? Іді, перепіхньомся, слухи? — рука шурнула під простирадло: — Ну дай я твої грудкі пріласкаю", — скинулась, стявишись у клубок, завокала добре артикульованим басом: "Атстаньте, пажаллста!" — а на сусідніх полицях, суки, як повимерло зі страху - за товар, мабуть? — тільки од проходу **тремтячим голосом** обізвалася старенька бабця: "Дайте їй спокій, чого ви причепилися до дівчини?"»(с.97);

тремтячий голос — переривчастий, дрижачий (Т.10, 245).

«З несвідомим острахом, мов на те, щоб загодити, вона обережно погладила звірюку, — котище розплющив на неї жорстко засклені золоті очиська з чорними прорізами зіниць, як у навспак поставлених свічок, **о;хнула** подумки: **свят-свят-свят!**»(с.104)

1) **охати** — вигукувати «ох», виражаючи почуття здивування, захоплення, радості, болю, горя, співчуття і т. ін. (Т.5, 820);

2) **свят-свят-свят** — вигук, вживається як заклинання в небезпечній чи неприємній ситуації.

«**Погас зір** — не вдаряли більше очі з обличчя прожекторами, а ховались у нього з такою **заплаканою мукою**, що самій хочеться чимскорше перевести погляд кудись-інде»(с.118).

1) **погас зір** — очі стали байдужими, невиразними (Т.6, 706);

2) **заплакана мука** — сум, жалість.

Для передачі емоції *відрази* використано такі невербальні засоби: слухові (тембр голосу) та зорові відчуття.

«Помиї хлебтав із корита", — вимовив, **ніби чиряка вичавлював**: з **хижим притиском і хворобливою приємністю бачити випрслий гнійний стрижень**»(с.87).

Важливу роль у діяльності людини та пізнанні нею навколишнього світу відіграють зорові відчуття, оскільки зір є основним орієнтиром людини у світі, основним джерелом інформації. Емоцію *відрази* викликає все дисгармонійне, жалюгідне, страхітливе, словом, усе те, що людина прагне знищити або уникнути¹⁰⁰. Наприклад, неохайний зовнішній вигляд людини описано за допомогою прикметників відповідної семантики, які виконують стилістичну функцію метафоричних епітетів:

*«Що правда, то правда: в рабстві народ вироджується, — тлуми, що заповняють київські автобуси, всі оті **сутулі**, **пом'яті** лицями чоловіки на жокейськи **вивернутих** ногах, жінки, поховані під **тюленистим** коливанням сиром'ясного тіста, молодики з **дебільним** сміхом і **вовчим** прикусом, що пруть напролом, не розбираючи дороги ..., і дівулі з **грубо вималюваними** поверх шкіри личинами ... та стійкою аурую якоїсь **липкуватої** неомитості»(с.119).*

Отже, *гнів*, *страх*, *огида* можуть виражатися як вербально (прямою номінацією, описом емоційних станів), так і невербально (одним або кількома невербальними маркерами), які зазвичай вживаються паралельно. Для вербалізації цих емоцій використано різні мовні засоби: слова різних лексико-граматичних класів відповідної семантики й стилістичного забарвлення, синтаксичні словосполучення різної граматичної структури, фразеологізми. Вони, окрім номінативно-інформативної функції, виконують естетичну – виступають яскравими художніми тропами.

2.6. Вербалізація паралінгвістичних засобів вираження позитивних емоцій у творі Оксани Забужко

Актуалізація емоційного стану *радості* може також здійснюватися за допомогою невербальних дій. До них належать: міміка, жести, фонація тощо. Головними виступають такі компоненти, як *усмішка*, *жести рук*, *викрики / вигукування та сміх*. Саме їм зі всієї системи невербальної комунікації відводять

¹⁰⁰ Ботвінко-Ботюк О. М., Коляда Е. К. Вербалізація емоційного стану відрази в англомовному художньому тексті. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». — Острог : Вид-во НаУОА, 2018. — Вип. 3(71), вересень. — С. 61.

центральну роль у процесі комунікації, про що свідчить високий ступінь уживаності номінацій цих типів для репрезентації радості в аналізованому творі.

Радість — це одна з найпростіших емоцій з погляду мімічного вираження й можливості розшифрування цього вираження. Найпростіша усмішка виникає внаслідок скорочення всього однієї пари м'язів — скул. Ці м'язи, скорочуючись, відтягають і злегка піднімають куточки рота¹⁰¹.

В аналізованому творі неодноразово невербальний вияв емоції *радості* передається назвою мімічного руху — іменником **усмішка**, низкою дієслів (всміхатися, засміятися, сміятися, хихотіти, реготати), та відповідних віддієслівних іменників (чихотіння, регіт):

*«...Ліса вражено **всмiхалася** своїм неправдоподiбно яскравим, схожим на збудженого коралового молюска ротом...»(с.51);*

всмiхатися — усмішкою виявляти певні почуття (перев. радість, задоволення і т. ін.) (Т.10, 491).

*«... "Тату, це моя жінка!" — те простолюдне "жінка" в устах українських мужчин завжди пороло їй слух, але тут — тут вона б не гзилася, з **усмішкою** ступила б...»(с.110).*

усмішка — особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху (Т.10, 491).

Ще одним із виявів фізичних дій, зумовлених станом радості, є сміх. Ця реакція на емоцію лежить у тій самій значеннєвій площині. Сміх описують залежно від сили чи лункості звуку та відповідно дій і вигляду людини при цьому¹⁰² за допомогою відповідних дієслів чи віддієслівних іменників: *«...засміялася, переповнена шумовинням сил, як бутель молодого вина: "Я все можу!" ...»(с.36);*

*«"Дикобразик!" — **смiялася**, гладячи, поривчасто втуляючи цю сухо, породисто виліплєну голову собі між персів ...»(с.110);*

¹⁰¹ Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1986. — С. 118.

¹⁰² Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э.Изард. — Спб.: Питер, 2000. — С. 148.

«Це ремігання в неї виглядає цілком симпатично, може, тим, що Донна багато й щиро **сміється**, і від того враження, наче цілий час розсмаковує щось смішне.» (с.227).

сміятися — видавати сміх від веселощів, радості, нервового збудження і т. ін (Т.9, 413).

Віддієслівні іменники **хихотіння**, **регїт** передають різну інтенсивність сміху :

«...*"гляди, не розхлюпай"*, і ти тут-таки й розхлюпала, затрусившись **хихотінням**...»(с.40);

хихотіти — нестримно, голосно сміятися; реготати (Т.11, 68).

«...*регочучись на все горло, перекидаючись сніжками реплік, штурмували знадвору касу з тлумом таких, як самі..*»(с.220).

реготати — гучно, нестримно сміятися (Т.8, 479).

Поглядом людина здатна також передавати позитивні емоції. Піднесений настрій супроводжується відкритим, насиченим сміхом, блиском очей (свідчить про радість), активною заміною одних рухів іншими¹⁰³. Наприклад:

«...*Ліса вражено всміхалася своїм неправдоподібно яскравим, схожим на збудженого коралового молюска ротом, і очі їй волого блищали*...»(с.51).

блищати — виділятися білизною, блиском (про очі, зуби, тіло) (Т.1, 200).

Існують особливі емоції, відчуваючи які, ми отримуємо задоволення.

Англійські психологи Софі Скотт і Ендрю Калдер ідентифікували різні голосові сигнали для вияву задоволення. Вони встановили, що про ці емоції людина сигналізує голосом.¹⁰⁴ Ці звукові сигнали письменниця вербалізує дієслівними лексемами:

«*"Ох, як ти класно даєш!"* — **вистогнав** у неї...»(с.36).

стогнати — видавати протяжливі жалібні звуки від болю, туги і т. ін. (про людей) (Т.9, 723).

¹⁰³ Гарькавец С. А. Психология невербального общения : [учеб. пособие] / С. А. Гарькавец. — Северодонецк : Петит, 2015. — 214 с.

¹⁰⁴ Екман П. Психология Эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. — Питер, 2010. — С.257.

У психології *задоволення* відносять до гедоністичних емоцій. Вони зумовлені тим, як задовольняються потреби людини в тілесному і душевному комфорті. Суб'єкт отримує задоволення від стану спокою, фізичного і психічного благополуччя, свободи від обов'язків. Він безтурботний, розслаблений, переживає приємні відчуття¹⁰⁵.

Цей стан описано так:

«...тим часом ти, розкинувшись на подушці, безпечно похихикуючи, гладила його по голові витягнутою ступнею...»(с.14);

розкидатися — прийняти вільну, невимушену позу (в ліжку, кріслі і т. ін.) (Т.8, 696).

«...але й це тебе тоді не зразило, — ти муркотливо потяглася, хруснувши сплеченими над головою руками...»(с.39).

потягатися — витягатися всім тілом, розправляючи руки, ноги, стан (Т.7, 436).

Отже, проаналізувавши текст твору «Польові дослідження з українського сексу» можна зробити висновок, що описів проявів негативних емоцій у творі набагато більше, ніж позитивних. Це пов'язано насамперед із сюжетом роману. Адже авторка пише про стосунки, сповнені психологічного насильства, порівнюючи їх з історичним поневоленнями нашої країни.

Відповідно, використано більше мовних засобів вербалізації негативних емоцій.

¹⁰⁵ Психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів; за ред. І. Ф. Прокопенка; худож.-оформлювач Ю.Ю.Романіка. — Харків: Фоліо 2012. — 863с. — С.519.

Висновки

Емоції — невід’ємна частина людського існування. Вони відіграють значну роль у житті людей, адже є однією з форм відображення світу й передають душевні переживання, хвилювання, почуття.

Емоції можуть бути виражені різними способами: у вигляді різних психологічних чи фізіологічних реакцій, що є зовнішнім способом їх вияву, або у вигляді емоційного стану, який відображає внутрішні переживання людини, але при цьому не має зовнішніх ознак. Важливою особливістю емоцій є їхня комунікативна здатність. Мовлення - найважливіша форма вираження емоцій людини.

Виділяють два способи вираження емоцій: вербальний (за допомогою мовних засобів) та невербальний (міміка, жести, пантоміміка тощо). Проте другий спосіб переважає над першим, оскільки емоція – короткотривале почуття і ми нерідко відчуваємо труднощі, намагаючись дібрати найбільш влучні мовні засоби її вираження.

Роман Оксан Забужко «Польові дослідження з українського сексу» дає багатий матеріал для аналізу засобів вербалізації негативних і позитивних емоцій, які переживають його герої: від постійного **страху**, породженого колоніальною залежністю, до жіночого **гніву**, а то й **люті**.

Проаналізувавши текст роману, ми виявили низку особливостей вербалізації позитивних і негативних емоцій у їхньому словесному й паралінгвістичному виявах.

Дослідження показує, що основним лексико-граматичним засобом номінації як позитивних, так і негативних емоцій у романі є іменники (*жсах, гидота, страх, радість, кайф*).

Окрім іменників, у мові твору вживаються дієслова, прикметники, прислівники та вигуки відповідної семантики. Найуживанішою частиною мови для номінації емоційних ознак є прикметники. Вони характеризують людину або її дії на момент переживання відповідної емоції (*задоволений, щасливий, радий, страхітливий, брідливий, оскажений*).

Дієслова вживаються на позначення емоційних станів, пов'язаних з певною реакцією на збудник (*лютувати, збриджуватися, боятися, веселитися*).

Прислівники характеризують дії, тональність розмови та емоційний настрій людини в момент розмови (*оскаженіло, страхітливо, весело, щасливо*).

З огляду на частиномовну семантику (домінування функції вираження над функцією називання), особливе місце займають вигуки, хоч і вживаються в романі зрідка (*фу, свят-свят-свят, ох*).

Для передачі різних відтінків емоцій, їхньої інтенсивності, градації Оксана Забужко часто використовує синоніми.

Особливої експресії описам емоційних станів надають розмовні слова, згрубілі, вульгаризми, а то й обценна лексика.

Здебільшого використані засоби вербалізації негативних і позитивних емоцій у їхньому словесному вияві мають номінативний характер.

Подібні мовні одиниці письменниця використовує і для вербалізації засобів паралінгвістики, оптико-кінетичної системи та проксеміки, які психологи трактують як невербальні складники вираження емоцій. Однак ці засоби мають, на відміну від попередньо названих, здебільшого дескрипційний характер. Це не тільки слова різних лексико-граматичних класів, різних лексико-семантичних категорій (синоніми, антоніми), а й синтаксичні та фразеологічні словосполучення, порівняльні конструкції (нечітке мовлення: *крізь зціплені зуби, гмукав*; переривчасте мовлення: *тремтячим голосом*; неприємний тембр: *вимовив, ніби чиряка вичавлював* тощо).

Серед використаних засобів вербалізації одиниць кінетичної системи (жести, міміка, пантоміміка) наявні такі: сталі вислови: *ламати руки, чухати потилицю, погас зір*; частіше синтаксичні словосполучення різних типів: *білими очима, бликнув зором, сутулі чоловіки*; зрідка іменники й дієслова: *усмішка, шарпався, заляк, розкинулася*.

Основним засобом вербалізації проксемічних одиниць виступають синтаксичні словосполучення: *розкинулася на подушці, муркотливо потяглась*.

Отже, Оксана Забужко філігранно використала багатий арсенал мовних засобів — від лексичних до синтаксичних — для вербалізації негативних і позитивних емоцій, тим самим продемонструвавши невичерпні скарби української мови.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 256 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. — Ленинград: Просвещение, 1973. — 303 с.
3. Бацевич Ф.С. Основы комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 342 с.
4. Борисов О.О. Невербальні маркери вираження емоційного концепту “СТРАХ” (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — Вип. 16. — Житомир: Редакційно-видавничий відділ ЖДУ імені Івана Франка, 2004. — С.1-3.
5. Ботвінко-Ботюк О. М., Коляда Е. К. Вербалізація емоційного стану відрази в англomовному художньому тексті. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». — Острог : Вид-во НаУОА, 2018. — Вип. 3(71), вересень. — С.59-62.
6. Буняк Н.А. Загальна психологія: лекції (частина II). — Тернопіль: вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. — 104 с.
7. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. — К.: «Центр учбової літератури», 2007. — 968 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. — 1728 с.
9. Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами // Вопросы языкознания. — №1 — 1981. — С. 36-47.
10. Викисловарь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%91%D0%BB%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B8>
11. Вікісловник. Кайф [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%BA%D0%B0%D0%B9%D1%84>

12. Гарькавец С. А. Психология невербального общения : [учеб. пособие] / С. А. Гарькавец. — Северодонецк : Петит, 2015. — 214 с.
13. Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. — Київ: Наук. думка, 2001. — 638 с.
14. Гроссе Э. Происхождение искусства / Гроссе Э. — М. : Книжный дом «Либроком», 2011. — 224 с.
15. Джемс В. Психология. Часть II. СПб: Изд-во К.Л. Риккера, 1911. — 446 с.
16. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. — М.: Изд-во полит. лит-ры, 1978. — 272 с.
17. Екман П. Психология Эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. — Питер, 2010. — 336 с.
18. Екман П., Фризен У. Узнай лжеца по выражению лица. — Питер, 2010. — 272 с.
19. Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э.Изард. — СПб.: Питер, 2000. — 464 с.
20. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. — 523 с.
21. Кириленко Т.С. Психологія: Емоційна сфера особистості. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: «Либідь», 2007. — 256 с.
22. Колшанський Г.П. Паралінгвістика. — М.: Наука, 1974. — 80 с.
23. Концептуальное пространство языка: сборник научных трудов / Н.Л.Потанина, А.Л.Шарандин, Л.В.Бабина и др.; Под ред. Е.С.Кубряковой. — Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2005. — 492 с.
24. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене: — К.: Видавничим центр «Академія», 2006. — 463 с.
25. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: Автореф. дис. докт. філол. наук (10.12.19) / Российский гос. гуманитарный ун-т. — М., 2000. — 68 с.

26. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1986. — 135с.
27. Леонтьев В. О. Классификация эмоций [Электронный ресурс] / Леонтьев В.О. — Одесса, 2002. — Режим доступа: <http://marks.on.ufanet.ru/PSY/EMOTIONS.HTM>
28. Лозинська О. Емоції у невербальному та вербальному вираженні (на матеріалі польської мимічної фразеології) // Проблеми слов'янознавства. — 2008. — № 57. — С.209-221.
29. Мамонтов С. Страх. Практика преодоления. — СПб.: Питер, 2002. — 126с.
30. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций: Учебн. пособие. Москва, 2004. — 432 с.
31. Мир знаний. Психологія емоцій та почуттів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://smekni.com/a/199203-3/psikhologiya-emotsy-ta-rochuttv-3/>
32. Мороховский А.Н. Воробьева О.П. Лихошерст Н.И. Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. — К.: Вища школа, 1984. — 248 с.
33. Пізнавальний інтернет-журнал «Сікавости». Список базових емоцій скоротили до 4 найменувань [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cikavosti.com/cpisok-bazovih-emotsiy-skorotili-do-4-naymenuvan/>
34. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. — 3-є вид., допов. і випр. — К.: Довіра, 2006.— 506 с.
35. Практичний словник синонімів української мови. — Київ. «Українська книга», 2000. — 480 с.
36. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн; отв. ред. Е.В.Шорохова. — М.: Педагогика, 1973. — 423 с.
37. Психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів; за ред. І. Ф. Прокопенка; худож.-оформлювач Ю.Ю.Романіка. — Харків: Фоліо 2012. — 863 с.
38. Психологія. Енциклопедія практичної психології. Базові емоції [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://psychologis.com.ua/bazovye_emocii.htm

39. Світ слова. Фразеологічний словник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.svitslova.com/idioms-dictionary/2879-kriz-zuby.html>
40. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава: Видавництво ТОВ «Довкілля-К», 2008. — 712 с.
41. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля, 2006. — 716 с.
42. Синеокова Т. М. Некоторые направления в исследовании синтаксиса эмоциональной речи — [Електронний ресурс] / Т. М. Синеокова — Режим доступу : http://vestnik.osu.ru/2004_6/1.pdf
43. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. — Житомир: ЖДУ, 2005. — С.1-3.
44. Словник української мови: в 11 томах. — К.: Наукова думка, 1970-1980.
45. Словник української мови у 20 томах. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<https://slovnyk.me/dict/newsum/%D0%BA%D0%B0%D0%B9%D1%84>
46. Словник української мови online. Кайфувати [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=174694&page=1264>
47. Словник сучасного українського сленгу [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<https://slovnyk.me/dict/slang/%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
48. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. — Київ: Наук. думка, 2003. — 786 с.
49. Словопедія. Словар українського сленгу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/57/53402/374846.html>
50. Станкевич-Іванова В. Вираження емоцій радості засобами фразеології чеської мови [Електронний ресурс] / В. Станкевич-Іванова // Компаративні

дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. — 2010. — Вип. 11. — С. 167-172. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010_11_30

51. Фердинанд де Соссюр. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. — К: Основи, 1998. — 324 с.
52. Форум. Словник.Нет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forum.slovnyk.ua/index.php?s=32c9772a14fa0eeeb2e232acfe9896b3&showtopic=53&st=180&p=2424&#entry2424>
53. Шаховский В.И. О роли эмоций в речи // Вопросы психологи. — 1991. — № 6. — С.111-116.
54. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций. — [Електронний ресурс] / В. И. Шаховский — Режим доступу: http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf